

VILNIAUS UNIVERSITETO MEDICINOS FAKULTETO
VISUOMENĖS SVEIKATOS INSTITUTAS

MAGISTRO DARBAS

YPAČ PAVOJINGŲ UŽKREČIAMŲJŲ LIGŲ ISTORINĖ RAIDA LIETUVOJE

XIV – XVIII A. A.

THE HISTORY OF THE ESPECIALLY DANGEROUS CONTAGIOUS DISEASES IN
LITHUANIA IN XIV – XVIII C. C.

Leidžiama ginti _____

Visuomenės sveikatos instituto direktorius,

Prof. R. Stukas

Studentas _____

I. Gatelytė

Darbo vadovas _____

Doc. dr. V. J. Miežutavičiūtė

Darbo įteikimo data _____

Registracijos Nr. _____

Turinys

SANTRAUKA	3
SUMMARY.....	5
ĮVADAS.....	6
1. DARBO TIKSLAS IR UŽDAVINIAI	9
2. LITERATŪROS APŽVALGA	10
3. TYRIMO METODIKA	16
4. REZULTATAI	17
4.1. Ypač pavojingos užkrečiamosios ligos XIV a. Lietuvoje	18
4.2. Ypač pavojingos užkrečiamosios ligos XV a. Lietuvoje.....	19
4.3. Ypač pavojingos užkrečiamosios ligos XVI a. Lietuvoje.....	21
4.4. Ypač pavojingos užkrečiamosios ligos XVII a. Lietuvoje.....	26
4.5. Ypač pavojingos užkrečiamosios ligos XVIII a. Lietuvoje.....	30
5. IŠVADOS	42
6. ŠALTINIAI IR LITERATŪRA	43
7. PRIEDAI	47

SANTRAUKA

Ypač pavojingos užkrečiamosios ligos ištisus amžius sėjo mirtį pasaulyje. Nuo XIX a. susirgimai šiomis ligomis Europoje registruoti rečiau nei Viduramžiais, o pastaraisiais amžiais tos ligos tapo retenybe. Tačiau Pasaulio sveikatos organizacija įspėja – turime išlikti budrūs, nes sergamumas maru, cholera ir kitomis ypač pavojingomis užkrečiamosiomis ligomis vis dar stebimas kai kuriose Azijos valstybėse (Indija, Kinija), Arabijoje, Afrikoje [1].

Pagal Pavojingų ir ypač pavojingų užkrečiamųjų ligų, dėl kurių ligoniai, asmenys, įtariami, kad serga pavojingomis ar ypač pavojingomis užkrečiamosiomis ligomis, asmenys, turėję sąlytį, ar šių ligų sukėlėjų nešiotojai turi būti hospitalizuojami, izoliuojami, tiriami ir (ar) gydomi privalomai, sąrašą (toliau Pavojingų ir ypač pavojingų užkrečiamųjų ligų sąrašas) [2], ypač pavojingoms užkrečiamosioms ligoms priskiriamos:

- ❖ maras,
- ❖ cholera ar sukėlėjo nešiojimas,
- ❖ beždžionių raupai,
- ❖ geltonoji karštligė,
- ❖ virusinės hemoraginės karštligės.

Šiame magistro darbe didžiausias dėmesys skiriamas maro istorinei raidai Lietuvoje XIV – XVIII a. a., kadangi ši liga darė didžiausią įtaką tautos demografiniam kitimui mūsų nagrinėtu laikotarpiu. Šis darbas užpildys medicinos ir visuomenės sveikatos istorijos spragą, kurioje labai trūksta duomenų apie minėtų amžių ypač pavojingas užkrečiamąsias ligas. Darbe taip pat pateikta informacija apie sifilio protrūkius Lietuvoje. Sifilis, pagal aukščiau minėtą Pavojingų ir ypač pavojingų užkrečiamųjų ligų sąrašą [2], reglamentuojamas kaip pavojinga užkrečiamoji liga. Choleros ir raupų protrūkiai taip pat reikšmingi Lietuvos medicinos istorijai, tačiau jie vyko XIX – XX a. pr. ir jau buvo analizuoti įvairiose daktarinėse disertacijose. Dėl šios priežasties

šiam darbe daugiausia analizuojama maro istorinė raida, o cholera ir raupams neskiriama daug dėmesio.

Struktūriškai magistro darbas suskirstytas į tokius skyrius:

1. Ypač pavojingos užkrečiamosios ligos XIV a. Lietuvoje,
2. Ypač pavojingos užkrečiamosios ligos XV a. Lietuvoje,
3. Ypač pavojingos užkrečiamosios ligos XVI a. Lietuvoje,
4. Ypač pavojingos užkrečiamosios ligos XVII a. Lietuvoje,
5. Ypač pavojingos užkrečiamosios ligos XVIII a. Lietuvoje.

Magistro darbui surinkti ir naudoti archyviniai duomenys (Lietuvos valstybinis istorijos archyvas), literatūrinė medžiaga, spausdinti šaltiniai, užsienio autorių mokslinės publikacijos (naudotasi elektroninėmis duomenų bazėmis Science Direct ir Pub Med), remtasi atitinkamomis daktarinėmis disertacijomis.

Raktiniai žodžiai: maras, Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė, rokitai, epidemijos, Vilnius.

SUMMARY

The especially dangerous contagious diseases were very important in every century. From the 19th century comparing to the Medieval centuries there were less cases of especially dangerous contagious diseases in Europe and at the last time that cases became very rare. But the World Health Organization warns – people have to stay careful because various dangerous contagious diseases like plague or cholera are still common in such Asia countries like India, China, in Africa continent and in Arabic countries too.

According to the Health Care minister's order of Dangerous and especially dangerous contagious diseases, the especially dangerous contagious diseases are classified like that:

- ❖ Plague,
- ❖ Cholera,
- ❖ Monkey's variola,
- ❖ The yellow fever,
- ❖ The viral haemorrhage fever.

On this Master's Final Thesis the most information is concentrated on plague history in Lithuania in 14th – 18th centuries, because plague was the most important reason of the country's population demographic changes. These Thesis will fill the section of medicine's history part of the contagious diseases in 14th – 18th centuries. The syphilis is mentioned on that Thesis too, because this disease is classified as dangerous contagious disease on the list of dangerous contagious diseases by the order of minister. Cholera and variola are important for Lithuania's medicine history too, but knowing because the diseases started in a country just from the 19th century, so we are not talking lot about that diseases on Master's Thesis.

The structure of Master's Final Thesis:

1. The Especially Dangerous Contagious Diseases in Lithuania in 14th century,
2. The Especially Dangerous Contagious Diseases in Lithuania in 15th century,
3. The Especially Dangerous Contagious Diseases in Lithuania in 16th century,
4. The Especially Dangerous Contagious Diseases in Lithuania in 17th century,
5. The Especially Dangerous Contagious Diseases in Lithuania in 18th century.

The information for the Master's final thesis is taken from the Lithuanian national historical archive, the printed sources, the publications of the other countries scientists, which are available on the science articles bases Science Direct and Pub Med and also it was used some PhD dissertations.

The key words: plague, the Great Duchy of Lithuania, the monks, epidemics, Vilnius.

IVADAS

Darbo aktualumas. Ypač pavojingos užkrečiamosios ligos Viduramžiais nusinešė daug gyvybių. Jos liko aktualios net ir XXI – ajame amžiuje. Ypač pavojingų užkrečiamųjų ligų svarbą puikiai iliustruoja teisinis reglamentavimas. Pagal Pavojingų ir ypač pavojingų užkrečiamųjų ligų, dėl kurių ligoniai, asmenys, įtariamai, kad serga pavojingomis ar ypač pavojingomis užkrečiamosiomis ligomis, asmenys, turėję sąlytį, ar šių ligų sukėlėjų nešiotojai turi būti hospitalizuojami, izoliuojami, tiriami ir (ar) gydomi privalomai, sąrašą [2], ypač pavojingoms užkrečiamosioms ligoms priskiriamos:

- ❖ maras,
- ❖ cholera ar sukėlėjo nešiojimas,
- ❖ beždžionių raupai,
- ❖ geltonoji karštligė,
- ❖ virusinės hemoraginės karštligės:
  - Marburgo virusinė liga,
  - Ebola virusinė liga,
  - Lassa karštligė.

Dažniau nei kitos infekcinės ligos, maras net keletą šimtmečių neapleido Lietuvos krašto ir nuolat skausmingai koregavo gyventojų skaičiaus kitimą, pasiskirstymą, galiausiai – tautinę sudėtį. Reikšmingiausi demografiniai pokyčiai šalyje vyko siaučiant nevaldomoms maro epidemijoms. Medicinos istoriografijoje aptinkama brandžių darbų, skirtų infekcinėms ligoms, jų raidai ir kovai su jomis Lietuvoje. Bene reikšmingiausi – doc. dr. V. J. Miežutavičiūtės „Vilniaus medicinos draugija ir jos kova su infekcinėmis ligomis (1805 – 1939)“, dr. V. Siudiko „Choleros epidemijos Lietuvoje 1831 – 1921 metais“, dr. A. Andriušio “Municipalinės medicinos raida Vilniuje 1876-1915 metais”, dr. A. E. Bagdonavičiaus “Medicinos pagalba Kaune iki XVIII a. pabaigos”, kur pateikiama išsami informacija apie infekcijų aktualumą tuometinėje Lietuvoje. Deja, dauguma medicinos istorikų didesnę dėmesį skiria senojo Vilniaus universiteto Medicinos

fakulteto, Medicinos ir chirurgijos akademijos, Vilniaus medicinos draugijos bei kitų, su jomis susijusių institucijų veiklos istorinei raidai nušviesti. Todėl, nors maras – viena rimčiausių ypač pavojingų užkrečiamųjų ligų, nėra jam dedikuotų mokslinių darbų ar publikacijų, o XIV – XVIII amžių infekcinės ligos ir jų epidemijos nagrinėtos ypač mažai. Šis darbas užpildys medicinos ir visuomenės sveikatos istorijos spragą, kurioje labai trūksta duomenų apie minėtų amžių infekcinius susirgimus.

Magistro darbe daugiausia minimos ypač pavojingos užkrečiamosios ligos, siautusios didžiuosiuose Lietuvos miestuose. Šį pasirinkimą lėmė kelios priežastys:

1. Visais amžiais didiesiems miestams buvo būdingas tankiausias gyventojų pasiskirstymas – tai sudarė puikias sąlygas infekcijų plitimui (ypač oro – lašeline būdu),
2. Didžiuosiuose miestuose dažniau nei mažesnėse gyvenvietėse gyvendavo, lankydavosi ar apsistodavo raštingi žmonės, kurių dėka išlikę autentiški įrašai apie atitinkamais amžiais siautusias maro, choleros epidemijas, sifilio protrūkius.
3. Miestų gyventojai turėjo palankesnes galimybes fiksuoti autentiškus įvykius rašytiniuose šaltiniuose, nes kaimuose itin retais atvejais buvo prieinamos galimybės įsigyti pergamento, popieriaus, rašalo ir kitų priemonių, reikalingų raštiškam įvykių įamžinimui.
4. Didžiuosiuose miestuose anksčiau nei provincijose duris atvėrė pirmosios parapijinės mokyklos, kolegijos, aukštosios mokyklos, kurios didino raštingų tautiečių skaičių, vis labiau augantį didesniuose miestuose.

Struktūriškai magistro darbas suskirstytas į tokius skyrius:

1. Ypač pavojingos užkrečiamosios ligos XIV a. Lietuvoje,
2. Ypač pavojingos užkrečiamosios ligos XV a. Lietuvoje,
3. Ypač pavojingos užkrečiamosios ligos XVI a. Lietuvoje,
4. Ypač pavojingos užkrečiamosios ligos XVII a. Lietuvoje,
5. Ypač pavojingos užkrečiamosios ligos XVIII a. Lietuvoje.

Darbo priede pateikti žemėlapiai iliustruoja Lietuvos administracinį suskirstymą konkrečiu laikotarpiu, būdingą dydį su pagrindiniais miestais. Ši vaizdinė informacijos pateikimą papildoma aprašymai darbo rezultatų atskiruose skyriuose, paaiškinantys, kokio dydžio buvo Lietuvos valdos ir kokie pagrindiniai miestai šalyje buvo svarbiausi. Toks būdas pasirinktas, manant, kad skaitytojui svarbu paaiškinti, kodėl magistro darbe minimi istoriniai faktai apie tokius miestus kaip Krokuva, Gardinas ar Minskas, kurie atitinkamais amžiais įėjo į Lietuvos sudėtį.

1. DARBO TIKSLAS IR UŽDAVINIAI

Darbo tikslas – ištirti bei aprašyti ypač pavojingų užkrečiamųjų ligų istorinę raidą Lietuvoje XIV – XVIII amžių laikotarpiu, išaiškinti šių ligų tendencijas ir reikšmę tuometinės Lietuvos gyventojams.

Darbo uždaviniai:

1. Surinkti, ištirti ir apibendrinti pirminių šaltinių duomenų bazę apie ypač pavojingas užkrečiamąsias ligas Lietuvoje XIV – XVIII amžiais.
2. Pirminių šaltinių duomenų bazę palyginti su esama moksline literatūra.
3. Įvertinti ypač pavojingų užkrečiamųjų ligų reikšmę Lietuvos gyventojų demografiniam ir tautiniui kitimui.
4. Išaiškinti priežastis, skatinusias ypač pavojingų užkrečiamųjų ligų paplitimą.

Darbo praktinė reikšmė

Magistro darbas „Ypač pavojingų užkrečiamųjų ligų istorinė raida Lietuvoje XIV – XVIII a. a.“ bus panaudotas medicinos istorijos disciplinos dėstymui Vilniaus universiteto Medicinos fakulteto gydomosios medicinos, visuomenės sveikatos ir slaugos specialybių pirmosios pakopos (bakalauro studijos) pirmo kurso studentams.

2. LITERATŪROS APŽVALGA

Nors magistro darbe analizuojama ypač pavojingų užkrečiamųjų ligų istorinė raida apima kelis šimtmečius, tačiau buvo sunku surasti autentiškos literatūros šia tema. Tą nulėmė šie nepalankūs veiksniai:

1. autentiškų šaltinių išsaugojimui ne visada būdavo sudaromos tinkamos sąlygos. Suprantama, istoriškai reikšmingi metraščiai ir kronikos dažniausiai buvo rašomi ir saugomi Vilniaus pilyje, kuri, deja, ne vieną kartą skendo liepsnose (o 1649 m. gaisras sunaikino apie pusę Vilniaus). Ne tik ugnis naikino autentiškus raštus. Vilnius neišvengė ir potvynių. Bene žymiausias potvynis mieste buvo XX a. pradžioje (1930 m.), kai Neris vanduo buvo pakilęs 825 cm virš nulinės žymos. Vanduo užliejo net Vilniaus Arkikatedros rūsius, pridarė daug žalos senamiesčio požemiuose saugotiems istoriniams reliktais.
2. kitas svarbus aspektas – politiniai neramumai ir kitataučių invazijos. Lietuva ne kartą nukentėjo nuo rusų, lenkų, kiek rečiau – švedų, karinių veiksmų. Skaudžiausia ir ilgiausiai trukusi priklausomybė Rusijos Imperijai bei Tarybų Sąjungai, kuri ne tik nepripažino Lietuvos istorijos reikšmingumo, tačiau pati aktyviai stengėsi užgniaužti bent mažiausią norą domėtis šalies istorija. Pasitaikydavo atvejų, kai ignoruodama lietuvių tautos istorinius faktus, TSRS falsifikuodavo istoriškai reikšmingus faktus jai palankia kryptimi. Buvo trukdoma atlikti daugelį mokslinių tyrinėjimų (archeologinių kasinėjimų), galėjusių papildyti Lietuvos istorijos fondą naujais duomenimis ir eksponatais. Taip buvo ir bandant geriau iširti Vilniaus istorinį paveldą, papildyti medicinos istorijos žinias naujais duomenimis apie mieste siautusias epidemijas (ypač maro). Tokie tyrimai buvo atliekami 1934 m. Šv. Dvasios bažnyčios rūsiuose. Atliekant šiuos tyrinėjimus, rasti žmogaus palaikai ligoninės drabužiais ir padaryta prielaida, kad rūšiai galėjo jungtis ir su Švč. Trejybės bažnyčia ir prieglaudomis, iš kurių per epidemijas mirusiųjų palaikai galėjo būti gabenami tiesiai į Šv. Dvasios bažnyčios požemius [9]. Pasklidus gandui, kad rasti maro aukų kūnai ir jų pajudėjimas gali sukelti naują epidemijos bangą, tyrimo darbai 1936 m. galutinai nutraukti, tačiau nepamiršti. 1960 m. mokslininkai vėl susidomėjo Šv. Dvasios bažnyčios rūsių tyrinėjimais. Kultūros ministerija 1963 m. subūrė specialistų (istorikų, archeologų, medikų) komisiją. Mokslininkai surado beveik keturis tūkstančius palaidojimų, ištyrė 153 karstus, 473 suaugusių ir 85 vaikų palaikus, daugybę kaulų ir 204 kaukoles [9]. Tyrimo

dalyviai nustatė, kad iki XVIII a. pabaigos mirusiuosius laidojo ne tik Šv. Dvasios bažnyčios šventoriuje, požemių kriptose ir galerijose, bet ir rūsijų grunte, po grindimis. Ištyrę mumifikuotus rūsijų kapuose rastus palaikus, mokslininkai nustatė, kad jie mirę nesmurtine mirtimi. Rūsijuose surastas laidojimo kablys, kuriuo, kaip buvo manoma, užkabintus negyvėlius numesdavo į duobę ar bažnyčių požemius. Kablys naudotas tam, kad negyvėlius tempiantys žmonės neužsikrėstų maru. Tad bažnyčios rūsijuose tarp kitų mirusiųjų gali ilsėtis ir nuo maro mirusių miestiečių palaikai.

XX a. septintajame dešimtmetyje organizuotos ekskursijos į dominikonų bažnyčios požemius. Tačiau lankytojų srautas pažeidė rūsijų mikroklimatą. Per šimtmečius vienodoje temperatūroje, sausame ore išsilaikę mumifikavęsi kūnai sudrėko, apipelijo, ėmė sparčiai irti. Daugiausia žalos palaikams padaryta 1963 m. bažnyčios rūsijuose steigiant inkvizicijos muziejų. Be to, kai kurie egzotikos mėgėjai stengėsi ką nors nugvelbti iš rūsijų atminimui. Ekskursijas teko nutraukti, įėjimą į požemius patikimai uždaryti. Amžiaus pabaigoje trūkus vandentiekio vamzdžiui vanduo pateko į rūsius, palaikai ėmė pūti, kilo epidemijos pavojus. Bažnyčios valdytojas rekomendavo kūnus išgabenti ir kapinėse katalikiškai palaidoti, bet komisija, tyrusi šį įvykį, pareiškė, kad epidemijos pavojaus nėra. Tą patvirtino ir Visuomenės sveikatos centro specialistai. Mikrobiologiniuose mėginiuose rasta tik ore gyvenančių mikroorganizmų. Maro, Viduramžiais nuožmiai siautėjusio visoje Europoje ir Lietuvoje, sukėlėjų neaptikta [9].

Lietuvos medicinos istoriografijoje aptinkama brandžių darbų, skirtų infekcinėms ligoms, jų raidai ir kovai su jomis Lietuvoje. Bene reikšmingiausi – doc. dr. V. J. Miežutavičiūtės „Vilniaus medicinos draugija ir jos kova su infekcinėmis ligomis (1805 – 1939)“, dr. V. Siudiko „Choleros epidemijos Lietuvoje 1831 – 1921 metais“, dr. A. Andriušio „Municipalinės medicinos raida Vilniuje 1876-1915 metais“, dr. A. E. Bagdonavičiaus „Medicinos pagalba Kaune iki XVIII a. pabaigos“, kur pateikiama išsami informacija apie infekcijų aktualumą tuometinėje Lietuvoje. Minėtose disertacijose tyrimo laikotarpis daugiausia apima XIX – XX amžius, tik dr. A. E. Bagdonavičiaus disertacijoje atlikta medicinos pagalbos analizė iki XVIII a. Nors disertacijų laikotarpis skiriasi nuo mūsų nagrinėjamo amžių intervalo, tačiau jose aptinkame reikšmingų sąsajų tarp ypač pavojingų užkrečiamųjų ligų ir vėliau Lietuvoje siautusiu infekciniu ligų.

Ypač pavojingų užkrečiamųjų ligų reikšmingumą ir aktualumą įrodė dr. V. Siudikas. Savo disertaciją „Choleros epidemijos Lietuvoje 1831 – 1921 metais” jis paskyrė ypač pavojingos užkrečiamosios ligos – choleros – analizei Lietuvoje 1831 – 1921 metais. Choleros epidemijos pasaulyje siautėjo ir anksčiau. Pasak A. Visokinskio [30], žinomi susirgimai cholera Europoje XVII – XVIII amžiais – 1669 m. ir 1672 m. Londone, 1696 m. Ulmoje, 1747 m. Venecijoje, 1750 m. Paryžiuje. Žinant tai, kad XVII – XVIII amžiais Lietuvos teritorija driekėsi iki pietinių Lenkijos sienų (Abejų Tautų Respublikos sudėtyje), galėtume manyti, kad cholera buvo pasiekusi ir tuometines Lietuvos žemes. Deja, atrasti išlikusių amžininkų įrašų šiai hipotezei patvirtinti, nepavyko. Pirmieji susirgimai cholera Lietuvoje žinomi nuo XIX a. pradžios. Pasak dr. V. Siudiko [31], pirmą kartą Lietuvoje cholera pasirodė tik 1831 m. Verta pastebėti, kad disertacijoje minimas šiam magistrui darbu reikšmingas faktas – “pradžioje kovojant su cholera, kaip ir **maro** atveju, buvo įvedami karantinai” [31]. Analogiškai pastarajam teiginiui, šiame magistro darbe pateikiama Vilniaus magistrato instrukcija, kaip apsisaugoti nuo maro [13]. Instrukcijoje minimos savotiškos karantino sąlygos, kai rašoma, kad gyventojų, o juo labiau atėjūnų, srautai turėtų būti kontroliuojami per vienintelius Rūdininkų vartus. Kadangi cholera plačiai analizuota ir aprašyta dr. V. Siudiko disertacijoje, pirmieji jos atvejai Lietuvoje fiksuoti tik nuo XIX a. pradžios, vėliau jos aktualumas nagrinėtas Vilniaus medicinos draugijos (toliau VMD) susirinkimuose, todėl šiame magistro darbe, dėl aukščiau išvardintų priežasčių, šios ypač pavojingos užkrečiamosios ligos plačiau neaprašinėsime.

Doc. dr. V. J. Miežutavičiūtės disertacijoje „Vilniaus medicinos draugija ir jos kova su infekcinėmis ligomis (1805 – 1939)“ aprašomos ligos – difterija, tuberkuliozė, šiltinė ir dizenterija – pagal aukščiau minėtą Pavojingų ir ypač pavojingų užkrečiamųjų ligų sąrašą [2] reglamentuojamos kaip pavojingos užkrečiamosios ligos, o cholera ir raupai – kaip ypač pavojingos užkrečiamosios ligos. Dizenterija taip pat minima ir šiame magistriniame darbe, kur pateikiamas Lietuvos Didžiojo kunigaikščio (toliau LDK) ir Lenkijos karaliaus Kazimiero Jogailaičio ligos ir mirties aprašymas, iš kurio matome, kad liga Lietuvos teritorijoje buvo žinoma jau XV a. pabaigoje. Kaip teigia dr. V. J. Miežutavičiūtė [32], „1807 m. Vilniuje pasirodė dėmėtoji šiltinė, dizenterija ir skarlatina. Visos šios ligos nusinešė daugybę aukų. VMD nariai nedelsdami paskelbė kovą šioms ligoms ir pradėjo nemokamai gydyti ligonius

Gailestingųjų seserų, Šv. Jokūbo, vienuolynų ir karo ligoninėse“. Magistro darbe taip pat minimas reikšmingas špitolių vaidmuo kovoje su pavojingomis ir ypač pavojingomis užkrečiamosiomis ligomis. 1709 m. maras paskatino rokitus atidaryti Šv. Roko špitolę, o vėliau buvo įsteigtos ir Šv. Jokūbo bei Gailestingųjų seserų špitolės. Žinoma, kova su pavojingomis ir ypač pavojingomis užkrečiamosiomis ligomis XIX a. pradžioje vyko kur kas sparčiau ir efektyviau nei iki tol. Viena iš priežasčių – Vilniaus medicinos draugijos narių organizuotumas rengiant prevencines priemones ir suteikiant nemokamą gydymą. Galime daryti prielaidą, jei Viduramžiais būtų vykęs panašios paskirties organizuotas darbas, sergamumas ir mirtingumas nuo infekcinių ligų nebūtų pasiekęs tokio aukšto lygio, o maro protrūkiai nesitęstų keletą šimtmečių.

Dr. A. E. Bagdonavičiaus disertacija “Medicinos pagalba Kaune iki XVIII a. pabaigos” bene geriausiai atspindi mūsų nagrinėjamo laikotarpio situaciją Kauno mieste. Disertacijoje plačiai aprašyta barzdaskučių veikla, jų cechų kūrimosi istorija, špitolių istorinė raida. Magistro darbe taip pat nagrinėjame barzdaskučių ir špitolių reikšmingumą kovojant su ypač pavojingomis užkrečiamosiomis ligomis. Dr. A. E. Bagdonavičius aprašė Kauno miesto špitolių kūrimąsi, atitinkamai šiame darbe aprašyta Vilniaus špitolių veikla, skirta maro ir kitų ligų plitimo stabdymui. Svarbiausia špitolė, kuri ir buvo įkurta 1709 m. Vilniuje kovai su maru, tai – Šv. Roko špitolė. Jos nariai – vienuoliai rokitai – atsidavė darbui su sergančiaisiais maru, jų slaugai ir mirusiųjų laidojimui. Vėliau (1723 m.) Vilniuje duris atvėrė Šv. Jokūbo špitolė, kuri, laikui bėgant, išaugo į vieną pirmųjų miesto ligoninių. 1747 m. Vilniuje atidaryta Gailestingųjų seserų špitolė, bet jos veikla nebuvo tokia aktyvi kovojant su maro plitimu.

Dr. A. Andriušio disertacijoje “Municipalinės medicinos raida Vilniuje 1876-1915 metais” pateikiama laikinojo infekcinių ligų (choleros) barako kūrimosi (1891 m.) ir veiklos (1892 – 1901 m.) istorija.

Šios disertacijos reikšmingos Lietuvos medicinos istorijos geresniam pažinimui ir populiarinimui. Deja, dauguma medicinos istorikų didesnę dėmesį skiria senojo Vilniaus universiteto Medicinos fakulteto, Medicinos ir chirurgijos akademijos, Vilniaus medicinos draugijos bei kitų, su jomis susijusių institucijų veiklos istorinei raidai nušviesti. Todėl, nors

maras – viena rimčiausių ypač pavojingų užkrečiamųjų ligų, nėra jam dedikuotų mokslinių darbų ar publikacijų, o XIV – XVIII amžių infekcinės ligos ir jų epidemijos nagrinėtos ypač mažai.

Visiškai priešinga situacija su užsienio autorių mokslinėmis publikacijomis, skirtomis Viduramžiais siautėjusių ypač pavojingų užkrečiamųjų ligų analizėms. Užsienio šalių medicinos istorikai pateikia mokslinių straipsnių apie Viduramžiais Europoje siautusias maro ir choleros epidemijas, analizuojama jų istorinė raida, reikšmingumas gyventojų demografiniam kitimui.

W. Glen Liston [33] straipsnyje “Maro istorija”, akcentuoja 1347 m. maro pandemiją Europoje, kuri dėl didelio mirusiųjų skaičiaus, praminta Juodąja mirtimi. Autoriaus duomenimis, Juodoji mirtis 1348 m. pasiekė ir Jungtinę Karalystę. Nors valstybė išsidėsčiusi atskirose salose, jungties su Europos žemynu nebuvo, tačiau, kaip teigia W. Glen Liston, infekcijos plitimui į salyną lemiamos reikšmės turėjo Jungtinės Karalystės prekybiniai ryšiai su kitomis valstybėmis. Vienintelis prekių importo ir eksporto kelias XIV a. driekėsi jūromis. Pasak autoriaus, jūrininkystė labiausiai ir prisidėjo prie maro užkrato paplitimo Jungtinėje Karalystėje. Kadangi maro infekcijos šaltinis buvo užsikrėtusios rudosios žiurkės, kurios buvo nuolatinės laivų „gyventojos“, tai per jas kartu su prekėmis maras buvo atgabentas iš Pietų Europos į Jungtinę Karalystę.

I. McCleery [34] straipsnyje “Sveikata ir liga vėlyvaisiais Viduramžiais portugalų kronikose” taip pat aprašo Juodosios mirties siautėjimą Portugalijoje XIV a. Straipsniui pasirinkta įdomi – kronikininko atpasakojimo forma. Autorė pabrėžia, kad Viduramžiais rašiusieji apie ligas nebuvo suinteresuoti, kokia tų ligų kilmė, tačiau svarbiausias klausimas, kuris kirbėjo Viduramžių žmogaus mintyse, kai pasklisdavo gandai apie marą – kada liga pasieks mano šalį, mano namus. Taigi, aktualiausia buvo ne ligų diagnostika, sukėlėjai, o ligos plitimo greitis, kuris galėjo turėti tiesioginės įtakos gyventojų išgyvenamumui.

Stefan Riedel [36] straipsnyje „Biologinis ginklas ir bioterorizmas: istorinė apžvalga“ pateikia labai įdomios informacijos apie tai, kaip nuo senų laikų ypač pavojingos užkrečiamosios ligos (tokios kaip maras ar raupai) buvo naudojamos žmonių naikinimui kaip biologinis ginklas.

Autorius pateikia duomenis apie biologinio ir cheminio ginklo naudojimą per paskutiniuosius 2000 metų. Keletą jų prasminga paminėti. Tai – 1155 m. Italijos Imperatorius Barbarosa nuodijo šulinių vandenį su negyvėlių kūnais. Maras taip pat pasitarnavo kaip biologinis ginklas. Stefan Riedel pateiktame straipsnyje yra rašoma, kad vykstant kovoms ir politiniams neramumams Ukrainoje, 1346 m. (Europoje siautė Juodoji miritis) Krymo tvirtovės sienos buvo atakuojamos mirusiųjų nuo maro kūnais. Beje, toks atvejis istorijoje ne vienintelis. Autorius mini, kad 1710 m. (maro epidemijos Rytų Europoje, Prūsijoje) vykstant Rusijos ir Švedijos karui, rusų kariai atakavo švedų miestus maro aukų kūnais.

3. TYRIMO METODIKA

Šio medicinos istorijos magistro darbo metodologinį pagrindą sudaro istoriškumo principu pagrįstas istorinio tyrimo metodas (istorinio aprašymo ir lyginamosios istorinės analizės metodai). Jo kontekste buvo atlikta surinktos istorinės faktinės medžiagos analizė ir kritinis vertinimas. Tyrimo pagrindą sudarė archyviniai ir spausdinti šaltiniai, mokslo publikacijos, literatūrinė medžiaga, susijusi su ypač pavojingomis užkrečiamosiomis ligomis Lietuvoje XIV – XVIII amžiais.

Dėl negausaus Lietuvos medicinos istorikų būrio, medicinos istorijai reikšmingų faktų rinkimas ir apibendrinimas vyksta ne taip sparčiai, kaip norėtųsi. Dėl šios priežasties dar ne vieneriems metams atidedamas modernių metodologijų taikymas analizuojant ir apibendrinant Lietuvos medicinos palikimą ar prognozuojant jos ateitį.

4. REZULTATAI

4.1. Ypač pavojingos užkrečiamosios ligos XIV a. Lietuvoje

Maras – viena dažniausių ypač pavojingų užkrečiamųjų ligų, minimų įvairių tautų istoriniuose šaltiniuose. Pirmosios maro epidemijos datuojamos pirmaisiais mūsų eros amžiais. Pavyzdžiui, Prokopijaus [3] aprašytas Justiniano laikų maras 542 m., sukėlęs epidemijas Egipte, Konstantinopolyje, kur per dieną nuo maro mirdavo apie 5000 žmonių. Tačiau Europai skaudžiausia maro epidemija kilo 1347 metais Sicilijoje. Maro priežastys buvo neįžvelgiama paslaptis, jis plito nekliudomai, tad maždaug per trejus metus žuvo apie trečdalis Europos gyventojų, ir ši katastrofa laikytina didžiausia Europos istorijoje. Dėl šios priežasties daugiausiai aukų pareikalavęs XIV a. maras pramintas Juodąja mirtimi. Kadangi tautos buvo susaistytos glaudžiais prekybos ryšiais, tad maras netrukus pasirodė ir Skandinavijos šalyse. Kaip teigiama „Skandinavijos istorijoje“ [4], „į Norvegiją liga buvo užvežta 1349 metų rugpjūtį anglų laivu, iš Bergeno ji pasklido pakrante ir slėniais aukštyn. Iš ten persidavė į Švediją, Suomiją ir Daniją (kuri buvo apsikrėtusi ir iš Vokietijos)“. Šį faktą vaizdžiai iliustruoja tiek istoriniuose šaltiniuose, tiek grožinėje literatūroje [5] aprašytos maro siautėjimo pasekmės. Apie marą XIV a. Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje užsimena A. R. Čaplinskas knygoje „Vilniaus gatvių istorija. Šv. Jono, Dominikonų, Trakų gatvės“ [9]. Knygoje rašoma: „XIV a. viduryje, apie 1343 m., **maras** nusiaubė Vengriją, Lenkiją ir Lietuvą. Išmirė beveik pusė šių teritorijų gyventojų“. Maro pasekmės buvo juntamos dar ilgai, nes „Smolenske, tuomet priklaususiame Lietuvai, 1386 m. buvo belikę tik 10 gyventojų“ [9]. XIV a. epidemijos metu išmirė dauguma Prūsijos ir Užnemunės gyventojų.

Kaip matome iš aukščiau pateiktų citatų, Juodoji mirtis neaplenkė Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės, tačiau nepavyko aptikti daugiau istorinių įrašų apie XIV a. marą LDK. Galime daryti prielaidą, kad XIV a. šalyje tik pradėjus formuotis pirmiesiems miestams, kronikininkų dėmesys buvo sutelktas šių įvykių aprašymui. Nuo pat valstybės susikūrimo Lietuva plėtėsi į Europos rytus, kol galiausiai XIII-XIV a. LDK išaugo į galingą karinę valstybę [6], nuo XIV a. II pusės iki XV a. pab. apėmusią visą pietvakarinę Rytų Europos dalį. Tam palankias sąlygas sudarė tai, kad buvusi Kijevo Rusios teritorija buvo nusilpninta mongolų ir susiskaldžiusi. Prie Lietuvos buvo prijungta visa dabartinės Baltarusijos teritorija, dabartinės Ukraina ir Vakarų

Rusija. Istoriniuose šaltiniuose [6] aptinkami įrašai apie Vilniaus – kaip miesto ir Lietuvos sostinės – įkūrimą. Kaip antai 1323 m. Lietuvos Didžiojo Kunigaikščio Gedimino siųstuose laiškuose Vakarų Europos valdovams ir didikams pirmą kartą paminėtas Vilniaus vardas. Kai Europoje ir Skandinavijoje siautėjo Juodoji mirtis, tuometinėje Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje virė kovos dėl valdžios (Kęstučio, Vytauto ir Jogailos nesutarimai dėl valdžios Vilniuje), prekybinių ir religinių įtakos sferų pasidalinimas, kovos su Livonijos ordinu (1365 m. kryžiuočių apsiaustis Vilniuje ir Trakuose, 1390 m. kryžiuočiai ir Vytautas šturmavo Vilnių, 1394 m. kryžiuočiai puolė Vilnių). Visgi galime iškelti hipotezę, kad 1387 metams būdingą Vilniaus miestiečių ir Rytų Lietuvos bajorų masinį krikštijimą, Šv. Stanislovo katedros statybą (pagonių kulto vietoje) ir Šv. Pranciškaus vienuolyno įkūrimą Vilniuje galime pagrįstai susieti su infekcinių ligų grėsme ir tikėjimu, kad religiniai įsitikinimai padės išvengti baisios Juodosios mirties. Nrt religinių giesmių tekstuose prašoma, kad Dievas padėtų išvengti šios baisios ligos (maro). Kaip minima giesmėse [35] – „nuo maro ir karo saugok mus, Viešpatie“. Nors jau 1397 m. prie Vilniaus Arkikatedros įsteigta parapijinė mokykla, tačiau raštingų žmonių labai trūko, todėl ir galimos epidemijos (juk Europoje siautė baisiausias visų laikų maras – Juodoji mirtis) nesulaukė deramo metraštininkų dėmesio. Net jei ir buvo pasiryžusių užfiksuoti autentiškus Juodosios mirties apsilankymo Lietuvoje momentus, istoriniams šaltiniams išlikti nebūna lengva – miestuose nuolat siautėjo gaisrai. Nepaisant to, kad 1323 m., 1338 m. Vilniuje LDK ir Livonijos ordinas pasirašė prekybos ir taikos sutartį, labiausiai nuo gaisrų ir priešų atakų kentėdavo strategiškai svarbūs objektai, kaip 1390 m. per kryžiuočių puolimą sudeginta Vilniaus Kreivoji pilis ir papilio gyvenvietė. Būtent pilyje gyvendavo ar apsistodavo bent kiek raštingi žmonės, kurių metraščiuose užfiksuoti pilies ir jos gyventojų, miestiečių ir valstiečių gyvenimo momentai buvo saugomi pilies saugykloje.

4.2. Ypač pavojingos užkrečiamosios ligos XV a. Lietuvoje

Kaip ir XIV a., taip ir XV a. LDK neprarado kovinės dvasios ir narsos, ir atkakliai kovėsi dėl įtakos sferų, siekdama išlaikyti XIV a. užvaldytas didžiules teritorijas (dabartinę Baltarusiją, Ukrainą ir Vakarų Rusiją; skyriuje „Priedai“ – žemėlapis Nr. 2). Vienas ryškiausių karo žygių XV a. ir LDK laimėjimų – 1410 m. liepos 15 d. Žalgirio mūšyje iškovota pergalė prieš kryžiuočius. Deja, dažnai karinius veiksmus sekė gaisrai ir kitos nelaimės. Vienas didžiausių gaisrų kilo 1419 m., kai gaisras nusiaubė Vilniaus miestą, Aukštutinę ir Žemutinę pilies, Katedrą. Nesvetimos XV a. visuomenei ir infekcinės ligos, kurių neišvengdavo net kilmingiausi tautos atstovai. Lenko Marcino Bielskio kronikoje [7] aptiktas įrašas apie Lietuvos Didžiojo kunigaikščio ir Lenkijos karaliaus Kazimiero Jogailaičio mirtį: “<...> karalius Kazimieras [Jogailaitis], išvažiavęs iš Vilniaus į Trakus, ten susirgo: iš Trakų į Gardiną atvežė sergantį, o ten jam prisimetė **dizenterija**, nuo kurios kuo toliau, tuo labiau silpnėjo; kai daktarai jo pagydyti nesugebėjo, jį gydė vienas bernardinus [vienuolis] rupia duona ir keptomis kriaušėmis, tada pradėjo tinti. Ir [karalius] paprašė gydytojų, kad jam pasakytų, ar išgyvens, ar ne? Pasakė jam tiesą. Taigi, kad mirs, pasakė. <...> Po to, priėmęs Švenčiausiąjį Sakramentą, ten pat, Gardine, mirė birželio mėnesio [7 d.] 1492 Viešpaties metais, buvo parvežtas į Krokuvą ir ten palaidotas pilyje, Šv. Kryžiaus koplyčioje”. Nors citatoje minima dizenterija, tačiau kritiškai vertinant pateiktą informaciją, kyla klausimas: kiek tiksli buvo ligų diagnostika XV a. LDK ir ar tikrai „prisimetusi dizenterija“ buvo dizenterija, o ne kokia kita liga? Peršasi abejonės – gal menki diagnostiniai įgūdžiai, akivaizdus žinių trūkumas (pirmoji kolegija įkurta tik XVI a.), netinkamai taikomi gydymo metodai buvo nepakankami infekcinių ligų plitimo stabdymui, o juo labiau - efektyviam gydymui. Gal taikyti gydymo metodai dėl neišmanymo galėjo net paspartinti ligos eigą ir mirtiną baigtį? Galime tik daryti prielaidą, kad sirgusiųjų dizenterija imunitetas buvo silpnesnis, todėl jie buvo imlesni ir kitoms, ypač pavojingoms užkrečiamosioms ligoms. Beje, citatoje paminėtas reikšmingas faktas – karalių Kazimierą gydė daktarai. Gydytojų buvimą XV a. LDK patvirtina tai, kad 1492 m. raštuose yra minimas Vilniuje nuolat gyvenęs gydytojas Jonas Zaleckis.

Tai, kas nesuprantama ir sunkiai paaiškinama, visada sukelia baimę. Žinant, jog pirmoji aukštoji mokykla LDK duris atvėrė tik 1579 m., galime daryti prielaidą, kad XV a. gydytojams trūko medicininių žinių, patikimų diagnostinių metodų ir patirties. Todėl tai, ko gydytojai

negalėjo paaiškinti mediciniškai, eiliniai miestiečiai ir valstiečiai bandė susieti su gamta ar religija. (Aukščiau minėtu atveju, kai karaliaus Kazimiero nesugebėjo pagydyti daktarai, gydymą perėmė bernardinai vienuoliai, tikint, kad, kai niekas daugiau padėti negali, religinės apeigos padės pasveikti). Žinoma, ypač maras kėlė daugiausiai baimės ir atrodė bene paslaptiniausia visų amžių nelaime, nes plito itin greitai ir nusinešdavo begales gyvybių. Tad ši ypač pavojinga užkrečiamoji liga pelnė daug mistinių asociacijų. Štai viena iš jų: „Prieš karaliaus (Kazimiero Jogailaičio 1427 – 1492) mirtį (iš tiesų per gruodžio pilnatį) pusiaudienį buvo matyti trys saulės danguje. Paskui du mėnesius nenutolo kometa, kuri po saulėlydžio pasirodydama, be abejonės, reiškė karaliaus mirtį. Greitai po jo mirties nežinia kaip kilo gaisras [Krokuvos universiteto] didžiojoje kolegijoje ir nemažai miesto sudegė. Vėliau visą Lenkiją apėmė ir žmonių, ir gyvulių **maras**“ [7].

Kaip teigia M. Budrienė [8], labai senų ir autentiškų maro epidemijų aprašymų lietuvių istorinio žanro literatūroje yra nedaug. Tačiau yra žinoma, kad Lietuvai dar esant Kunigaikštystei, mūsų krašte jau siautė maro epidemijos. Anot M. Budrienės, „reikia paminėti 1424 m. **marą**, kai norėdami išvengti šios baisios ligos, Vytautas ir Jogaila su žmona Sofija Alšėniške pasitraukė į miškus, kad apsisaugotų nuo „užkrėsto oro“.

Sifilis – taip pat dažna XV a. aukštuomenės liga. Pagal Pavojingų ir ypač pavojingų užkrečiamųjų ligų sąrašą [2], ši liga priskiriama pavojingų užkrečiamųjų ligų grupei. Kaip minima Marcino Bielskio lenkiškoje kronikoje [7], „gydytojas Mechovita (Maciej Miechowita, 1456 – 1523) aprašė, kaip 1493 m. pirmą kartą į Lenkiją „atnešta“ „prancūziška liga“ (sifilis): „<...> Iš Romos į Krokuvą ją atnešė viena moteris, kuri ten lankėsi atlaiduose. Italijoje ši liga pirmiausiai pasirodė Neapolio valstybėje tarp prancūzų, kai aštuntasis Karolis, Prancūzijos karalius, į Italiją buvo įsiveržęs ir dėl Neapolio karalystės kovojo, todėl nuo prancūzų šią negalią prancūziška liga vadina. O prancūzai ją vadina neapolietiška, nes pirmą kartą ją ten gavo“. Deja, sifilis neaplenkė ir Vilniaus, kur 1498 – 1499 metais tarp aristokratų plito šios ligos epidemija.

4.3. Ypač pavojingos užkrečiamosios ligos XVI a. Lietuvoje

XVI a. Lietuvoje įvyko daug reikšmingų istorinių, politinių, kultūrinių įvykių. Šis šimtmetis ypatingas tuo, kad veikiant humanizmo idėjoms bajoriškoji krašto visuomenė ėmė domėtis Lietuvos istorija. Žygimanto Augusto pavedimu istoriją ėmė rašyti Vilniaus vaitas, didžiojo kunigaikščio sekretorius, išsimokslinęs žmogus Augustinas Rotundas. Tačiau jo parengtas istorijos rankraštis iki mūsų dienų neišliko.

Mokslo ir kultūros srityje Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė nenusileido kitoms Europos valstybėms. Gerokai anksčiau nei Lietuvoje pasirodė jėzuitai – pirmieji švietimo sistemos organizatoriai – 1513 m. Vilniuje prie šv. Jonų bažnyčios miestiečiai įsteigė mokyklą, kurioje 1530 m. įvestos lietuvių pradžiamokslio pamokos, o jau 1522 m. prie Vilniaus Arkikatedros veikė muzikos mokykla. Tautos išsilavinimu ir švietimo plėtra daugiausiai rūpinosi dvasiškasis luomas, todėl 1528 m. Vilniaus vyskupijos statute įsakyta bažnyčių klebonams kurti mokyklas ir bendrabučius, bei išlaikyti mokytojus, kurie mokėtų susikalbėti lietuvių ir lenkų kalbomis. Vis daugiau jaunuolių semtis mokslo žinių išvykdavo į užsienio valstybes, iš kurių sugrįždavo į Tėvynę ne tik su svariu žinių bagažu, bet ir su naujomis religinėmis idėjomis. Dėl šių priežasčių buvo juntama tyli konkurencija tarp iki tol tvirtas pozicijas Lietuvoje užėmusios krikščionybės ir vis labiau pasireiškiančios refomacijos. Ši tyli kova Lietuvai atnešė ir naudos – 1539 m. reformatas Abraomas Kulvietis įsteigė Vilniuje aukštesniąją mokyklą, kurioje mokėsi apie 60 jaunuolių. Tik XVI a. viduryje į Vilnių atkeliavo pirmieji jėzuitai, pasirengę nugalėti reformatų “ereziją”. Kaip visur, taip ir Lietuvoje, pirmasis jėzuitų darbas buvo steigti mokyklas - kolegijas ir akademijas. Taigi, 1570 m. rudenį Vilniaus jėzuitų kolegija pradėjo savo veiklą su visomis penkiomis žemesnėmis klasėmis. 1571 m. spalį prisidėjo trejų metų filosofijos kurso paskaitos, bet dėl artėjančio **maro** [9] buvo nutrauktos ir atnaujintos tik 1572 m. vasario 25 d. 1579 m. popiežius Grigalius XIII bule Vilniaus jėzuitų kolegijai suteikė universiteto teises ir privilegijas.

Deja, ir XVI a. Lietuva neišvengė karingai nusiteikusių priešų, tik šįkart kryžiuočius ir kalavijuočius pakeitė totoriai. Nors lietuviai narsiai kovėsi su totoriais ir varė juos iš savo valdų, tačiau baisių karo pasekmių neišvengta: sudeginti kaimai, apiplėštos gyvenvietės, išgrobstytos maisto atsargos – visa tai silpnino ne tik šalies ūkį, bet ir skatino infekcinių ligų nevaldomą plitimą. Badas ir maras – baisiausios karų pasekmės. Taip buvo ir 1505 m., kai pasitraukus totoriams, kilo epidemija [7] Minske bei kituose Lietuvos miestuose, o vilniečiai, būdami labai

išgąsdinti totorių (jų būriai net prie pat miesto prieidavo), tuo metu aplink Vilnių pradėjo statyti sieną bei taisyti pilis. Gynybinės sienos statyba baigta tik 1522 m. Gynybinė siena buvo ne tik reikšminga kaip apsisaugojimo nuo priešų priemonė, bet ir stabdant infekcinių ligų plitimą. 1503 – 1522 m. pastatyta Vilniaus gynybinė siena epidemijų metais atlikdavo karantininio kordono funkcijas. Kaip rašo A. R. Čaplinskis knygoje „Vilniaus gatvių istorija“ [9]: „Miesto vartai, išskyrus vienus, privalėjo būti užrakinti. Vieninteliuose neuždarytuose miesto vartuose ginkluoti sargybiniai privalėjo stebėti, kad į miestą iš epidemijos apimtų vietovių nepatektų nė vienas žmogus. Visų uždarytų miesto vartų raktai turėjo būti saugomi magistratė“. Į mirusiojo namus neleisdavo įeiti iki 4 savaitių, izoliuodavo ištikus miestų kvartalus.

Apie sifilio atvejus jau minėjome skyriuje „Ypač pavojingos užkrečiamosios ligos XV a. LDK“, tačiau ši pavojinga užkrečiamoji liga buvo aktuali ir XVI a. LDK visuomenei, o ypač aukštuomenės atstovams. Kaip teigiama lenkų kronikininko Marcino Bielkio kronikoje [7], „1503 metų kovo mėnesį [Krokuvoje] nuo prancūziškos ligos mirė <...> kardinolas Fridrichas“. Čia pat pateikiamas lyg ir paaiškinimas – pateisinimas, kodėl dvasinio luomo atstovas susirgo ir mirė nuo ligos, kuri labiau būdinga laisvesnio elgesio žmonėms: „Fridrichas <...> proto nedaug turėjo, mėgo girtuokliauti ir turėjo draugų, su kuriais užsidaręs gėrė“. Istoriniuose šaltiniuose minimi sifilio atvejai papildė žinias apie pavojingas užkrečiamąsias ligas senovėje.

Nors XVI amžius Lietuvai reikšmingas kaip švietimo epochos pradžios laikotarpis, tačiau vis dar buvo gajus žmonių tikėjimas gamtos jėgomis, ypač tais atvejais, kai nepažintų ir nežinomų reiškinių paaiškinimams trūko elementarių įrodymų. Tai buvo būdinga ir ligų, ypač sparčiai plintančių, sukeliančių siaubingas epidemijas, nusinešančias daugybę gyvybių, aiškinimui. Tokią situaciją puikiai iliustruoja lenkų kronikininko Marcino Bielkio kronikoje [7] aprašytas Lenkijos karaliaus ir LDK kunigaikščio Aleksandro ligos atvejis: „Tų pačių metų [1505 m.] gegužės 19 dieną su neapsakoma liūtimi ir dideliu griausmu Krokuvoje iškrito kruša: ledo gabalai sulig perekšlių kiaušiniams krito, ne tik medžius, bet ir čerpes ant namų išdaužė, perkūnas vieną pilies bokštą su sienos gabalu sutrupino. Sakoma, kad tai reiškė greitą karaliaus [Aleksandro] mirtį, kadangi dar Radomo seime karalių epidemija palaužė, tada jį sergantį į Krokuvą pas gydytojus atvežė“. Anot XVI a. metraštininkų, tokios gamtos stichijos, kaip liūtis, kruša ir perkūnas, galėjo nulemti ne tik tam tikras ligas, bet ir jų mirtiną baigtį. Nors citatoje

minima epidemija, tačiau nepateikta išsamesnės informacijos apie epidemijos kilmę. Tad galime daryti prielaidą, kad bet koks susirgimas, nusinešęs daug gyvybių, galėjo būti vadinamas bendrinio „epidemijos“ pavadinimu.

Tačiau ligos ir epidemijos atnešdavo ne tik liūdesį ir mirtis. Jos kartais netgi pasitarnaudavo mokslo raidai ir plėtrai. Kaip jau rašyta aukščiau, Lenkijos karalius ir LDK kunigaikštis Aleksandras dar 1505 m. buvo pakirstas epidemijos, gydytas Krokuvos daktarų, galiausiai 1506 m. atgabentas į Vilnių. Būtent karaliaus liga nulėmė aplinkybes, dėl kurių 1506 m. iš Krokuvos į Vilnių buvo atgabenta dalis karališkosios vaistinės, kuri davė pradžią pirmajai miesto vaistinei. Vaistinės reikšmę valstybei įvertino didysis Lietuvos kunigaikštis ir Lenkijos karalius Žygimantas Senasis (1467 – 1548), kuris 1510 m. Vilniuje pirko žemės sklypą miesto vaistinei statyti. Taip pat verta paminėti, kad 1509 m. įsteigtas Vilniaus barzdaskučių cechas (vėliau pervadintas Barzdaskučių ir chirugų cechu), o 1552 m. Žygimantas Augustas patvirtino šio cecho statutą. XVI a. duris atvėrė ir Kauno barzdaskučių cechas [12]. Cecho įkūrimas buvo reikšmingas ir prasmingas pirmaisiai todėl, kad jo nariai galėjo dalintis tarpusavio patirtimi, įgyta vykdant chirurgines intervencijas. Barzdaskučiai neapsiribojo tik masažais, kraujo nuleidimais, žaizdų ir opų tvarstymu. Jie taip pat atverdavo pūlinius, todėl aktyviai prisidėjo prie buboninio maro plitimo stabdymo ir gydymo. Deja, pasitaikydavo atvejų, kai įvairūs apsimetėliai, vaizduodami, kad puikiai išmano barzdaskučių – chirugų amatą, bandydavo iš to pasipelnyti. Todėl prasminga iškelti hipotezę, kad bemoksliai, medicinos neišmanantys šarlatanai galėjo ligoniams tik dar labiau pakenkti. Įžvelgdamas tokį pavojų ir klastą, 1584 m. Lietuvos didysis kunigaikštis ir Lenkijos karalius Steponas Batoras uždraudė verstis barzdų skutimu ir chirurgija Vilniuje, Kaune ir kituose LDK miestuose tiems, kurie nebuvo barzdaskučių ir chirugų cecho nariais.

Liga nesirinko nei luomo, nei padėties visuomenėje, todėl net kilmingiausi ir turtingiausi žmonės neišvengdavo ypač pavojingų užkrečiamųjų ligų. Tai patvirtina amžininkų prisiminimai apie garbingos Lenkijos karalienės Barbaros Radvilaitės ligą. Nors įvairiuose istoriniuose šaltiniuose [28] dažniausia Barbaros Radvilaitės mirties priežastimi įvardijamas gimdos vėžys, tačiau ši J. U. Niemcewicz'o [10] „Istoriniuose skaitiniuose“ esantis įrašas pateikia dviprasmiškų spėlionių:

„Krokuva, 1551 04 17. Žygimanto Augusto laiškas Mikalojui Radvilai apie karalienės ligą

Žygimantas Augustas ir t.t. Daugagali mums ypatingai mielas. Kadangi šiuo metu gyvename nežinioje, vis dėlto mums atrodo, kad reikia Tavo Malonybei trumpai pranešti apie mūsų žmonos, Jos Didenybės Karalienės, sveikatą. Todėl Tavo Malonybei duodame žinią, kad tai **vočiai** atslūgus Jos Didenybės Karalienės sveikata ėmė taisytis, ir kojos, kurios buvo gerokai patinusios, viena jau išties *in universum* (lot. visai) atsileido, ir kita jau regimai pradeda taisytis; tik šalia tos vietos atsirado kitas **kietulys**, ir kai atsivėrė, iš jo pradėjo tekėti kažkoks rudas skystis, tai *propter illam sanis cruditatem* (lot. dėl to sugedusio kraujo) šiandien trečia diena Jos Karališkąją Didenybę krečia drugys; dievaži tikimės, kad greit praeis ir su Dievo pagalba Jos Karališkoji Didenybė netrukus atgaus sveikatą, nors Jos Karališkoji Didenybė *non est absquae magno periculo* (lot. dar neišvengė didelio pavojaus); šįkart apie viską Tavo Malonybei duodame žinią ir Viešpaties Dievo prašome, kad Tavo Malonybė ilgai būtum sveikas. Rašyta Krokuvoje 1551 metų balandžio 17, mūsų karaliavimo XXII metais“.

Nors nėra akivaizdžiai parašyta, kad Barbora Radvilatė sirgo maru, tačiau aprašomi simptomai labiau artimi maro apibūdinimui – votis, kietulys (galbūt tai buvo bubonai, būdingi buboninei maro formai), trečios dienos drugys ir pan. Taip pat šis aprašymas tik patvirtina jau anksčiau minėtą besąlygišką pasiklovimą Dievu, kai ligonis “atiduodamas” į Dievo rankas. Antra vertus, toks apsisprendimas visiškai suprantamas, žinant, kad XVI a. dar nebuvo atrastas maro sukėlėjas. Beje, net ir turtingiesiems trūko elementarios medicinos pagalbos.

Ypač pavojingos užkrečiamosios ligos koregavo žmonių dienotvarkes ir keliones, darbo santykius ir pan. Tai liudija ir įrašai Kauno miesto vaito teismo knygoje [11]:

„Kaunas. 1552 05 25. Apie raganavimu įtariamoms Kauno gyventojoms tardymą

<...> Toji [Jadvyga], pašaukta į mano urėdą, kai buvo klausama, ar tai padarė, to neprisipažino griežtai atsakydama: „Aš pas savo tėvą nesu buvusi 3 metus dėl maro epidemijos ir apie tai nieko nežinau“.

Kaip matome iš aukščiau pateikto aprašymo, 1549 m. Lietuvoje (bent jau Kauno apylinkėse) siautėjo maro epidemija.

Aukščiau minėta, kad ligos koregavo ne tik kasdienį gyvenimą, tačiau ir politinius, kultūrinius įvykius. 1571 m. Vilniuje siautė maro epidemija, nuo kurios žuvo apie 20 000 – 25 000 žmonių [8]. Dėl maro Vilniaus seimas buvo perkeltas į kitą, nepavojingą vietą. Be to, uždarytos mokymo įstaigos.

Maro epidemija turėjo įtakos ir tarpvalstybiniams santykiams. Kaip žinoma, Lenkiją su Lietuva siejo daugiau kaip 400 metų trukusi unija (1386–1795 m.). Įteisintas jungtinės Lenkijos ir Lietuvos Valstybės statusas gavo Abiejų Tautų Respublikos pavadinimą. Tačiau, nors tai buvo suvokiama kaip Abiejų Tautų Respublika, buvo renkamas vienas valdovas, kuris turėjo juridinių galių tiek LDK, tiek Lenkijoje. Politinis gyvenimas irgi turėjo dvigubą atspalvį: strategiškai reikšmingų objektų išdėstymas abejose valstybėse. Todėl politiniams sprendimams priimti Seimų atstovai ir didikai turėjo migruoti tarp LDK ir Lenkijos žemių. Žygimantas Augustas 1572 metais negalėjo dalyvauti Varšuvos seime, nes mieste sparčiai plito maras. Be to, Žygimantas Augustas, matydamas baisias maro pasekmes, XVI amžiaus viduryje išleido trumpus nurodymus, kaip elgtis maro epidemijos metu. Pasak A.R.Čaplinsko [9], nurodymuose rašoma: „... prasidėjus epidemijai, kiekvienas Vilniaus gyventojas privalo surašyti testamentą. Miesto vartai <...> privalėjo būti užrakinti. <...> Apie kiekvieną susirgusį maru turėjo būti pranešama magistratui“.

4.4. Ypač pavojingos užkrečiamosios ligos XVII a. Lietuvoje

Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje iki XVII a. vidurio buvo apie 100 savivaldžių miestų ir miestelių, kuriems buvo suteiktos Magdeburgo teisės. Apie 750 miestelių neturėjo

savivaldos, tačiau daugumai buvo suteiktos privilegijos organizuoti turgus ar rengti prekymečius [13]. Taip pat, nepaisant gaisrų (vieni didesnių 1610 m., 1649 m.) ir priešų atakų (skaudžiausia 1655 m. rusų invazija), plėtėsi ir Vilniaus miestas. 1613 m. Amsterdame išleistame Lietuvos žemėlapyje Vilnius kartu su priemiesčiais aprašomas kaip didelis ir garsus miestas. Matyt, tokiam vertinimui pagrindo turėjo tai, kad buvo žinoma, jog 1600 – 1650 metų laikotarpiu Vilniuje buvo 233 mūriniai namai, iš jų – 163 miestiečių, apie 60 ponų, 49 žydų (ne tik mūriniai, bet ir mediniai).

Kaip jau minėta aukščiau, XVII a. Lietuva nukentėjo ne tik nuo gaisrų ir karinių veiksmų, tačiau ramybės nedavė ir dažnos maro epidemijos. XVII amžius (1601 – 1603 m.) Lietuvoje taip pat prasidėjo maru. Pasak, M. Budrienės [8], Vilniaus miestas 1602 metų epidemijos metu buvo užrakintas, o sirgusiųjų maru namai deginami. Šios ypač pavojingos užkrečiamosios ligos aktualumą to meto visuomenei liudija ir tai, kad 1602 m. Vilniuje buvo išleista LDK gyvenusio šveicaro gydytojo Johano Haslerio knyga „Apie maro išvengimą ir profilaktiką“. Tiesa, knyga išleista lotynų kalba, tad jos turinys buvo suprantamas gana siaurai auditorijai, todėl ir knygos praktinė reikšmė labai abejotina. Apie vieną pirmųjų XVII a. maro protrūkių užsimena tyrinėtojas V. Zahorskis, kuris apie 1910 m. tyrė Šv. Jonų bažnyčios rūsius. Jis mini rūsius po pačia bažnyčia, po gatve ir net po namais kitoje Pilies gatvės pusėje. Juose tyrinėtojas rado dar gerai išlikusius žymių jėzuitų karstus su senais įrašais. Tarp jų – per 1609 m. marą mirusio jėzuito Radvilos karstą [9]. Taip pat V. Zahorskis tyrinėjo ir senosios Šv. Jonų bažnyčios varpinės reikšmingesnius istorinius momentus. Pasak tyrinėtojo [9], ji minima 1608 m., 1610 m. dokumentuose apie papėdėje statomus namus ir priestatus. XVII a. pradžioje jos statyba dėl mieste siautusio maro galėjo nutrūkti.

Reikėtų pasidžiaugti, kad net ir negandų metais, praėjus beveik šimtmečiui po Vilniaus barzdaskučių ir chirurgų cecho įkūrimo, jo nariai nepabūgo sunkaus ir pavojingo darbo ir toliau sėkmingai tęsė savo veiklą. Tai liudija 1639 m. patvirtintas naujas Vilniaus barzdaskučių ir chirurgų cecho statutas.

Kaip teigia A. R. Čaplinskas [9], 1653 m. Vilnių aplankė **maras**, o po dvejų metų Vilnių, nuo XIV a. pabaigos prie savo sienų priešų nemačiusį, užgriuvo dviejų šimtų tūkstančių karių Maskvos caro Aleksejaus Michailovičiaus kariuomenė kartu su 2000 kazokų. Nurimus karui, dauguma dar likusių gyvų vilniečių išbėgo, o miestas merdėjo. Žinoma, tai turėjo įtakos vilniečių tautinės sudėties kitimui, nes į ištuštėjusį miestą kėlėsi žmonės iš Lenkijos ir gudiškųjų sričių. Rusų invazija skaudžiai pakoregavo ir Vilniaus akademijos likimą – Alma Mater virto griuvėsių ir pelenų krūva. Jos dvarai, pagrindinis Vilniaus jėzuitų akademijos išlaikymo šaltinis, priešų buvo apiplėšti ir sudeginti. Iš Akademijos klasių ir auditorijų, kuriose anksčiau galėjo sutilpti iki 1200 mokinių ir studentų, visai nieko neliko, pamokos vykdavo net durininko kambaryje. Vilnių užklupęs maras akademinį darbą kuriam laikui visiškai nutraukė [9]. Kartu su rusų pulkais Vilnių pasiekė ir maras. Kaip mini apie karo veiksmus laiškuose iš Vilniaus (1654 10 20) lenkų metraštininkas Jokūbas Micholovskis [15], „<...> Maskvoje baisus **maras**: jie (maskvėnai) tai vadina *dzienga* [cinga], kažkas panašaus į skorbutą, bet baisiai užkrečiamas, nuodingesnis už mūsiškį marą; jeigu mūsiškiai Smolenske būtų ištvėrę dar mėnesį [maskvėnas], kaip prancūzų karininkai mūsiškiams pasakojo, tikrai būtų pasitraukę“.

XVII a. viduryje Vilniuje siautėjęs maras gąsdino miesto gyventojus ir atvykėlius. Valdžios atstovai turėjo ne tik nuraminti sunerimusią minią (iš kurios bet kurią akimirką buvo galima tikėtis neprognozuojamų panikos veiksmų), bet ir atrasti būdų, kaip numalšinti šią siaubą ir paniką sėjančią negandą. Šiuo tikslu 1657 m. gegužės 30 d. buvo paskelbta Vilniaus magistrato instrukcija [13] vaitui Juozapui Kairelevičiui dėl Vilniaus apsaugos nuo maro, kurioje labai aiškiai ir išsamiai pateikiami būdai, kaip išvengti klastingos ligos:

„Pirmiausia ponas Juozapas Kairelevičius su savo kolegomis turi surinkti 30 sąžiningų pėstininkų Vilniuje esančiam turtui ir prekėms saugoti, kurie dienomis ir naktimis kasdien apeitų miestą, saugotų namus, krautuvėles ir krautuves, kad neturtingi žmonės neturėtų nė mažiausių nuostolių nuo piktadarių, jau dabar pradedančių užiminėti ir plėšti krautuves ir dienomis, ir naktimis; ir šiam reikalui surinktas lėšas, arba 1000 auksinų, visam pusmečiui skiriame. O jeigu kuris nors iš tų pėstininkų šiuo pavojaus metu prasižengtų, iš karto turi būti parinktas kitas, kad tas 30 pėstininkų skaičius nesumažėtų. Iš tiesų reikėtų daugiau pėstininkų turėti tokiaime dideliame mieste, bet nemažai žmonių, neprisidėjusių prie to mokesčio, išsivažinėjo, žadėjo jo

malonybė [caro (1655 m. Maskvos caro kariuomenė užėmė Vilnių (I. G.) paskirtas] vaivada [Michailas Šachovskojus] savo 20 pėstininkų pas miesto pėstininkus pasiūsti, jie padės tai sargybai ir neleis jokiems žmonėms savavaliauti.

Antra. Visokių bylų – tiek kriminalinių, tiek civilinių bei kasdienių vaito, burmistru, tarėju, suolininkų – sprendimą ponui Juozapui Kairelevičiui ir jo kolegoms šio maro metu visiškai atidavėme, norime, kad bet kokiam savavaliavimui būtų užkirstas kelias ir nusikaltusieji būtų teisiami ir baudžiami pagal teisę, o kurie jo valdžai priešintųsi ir nenorėtų teismo sprendimo vykdyti, apeliaciją prieš tokį jo malonybei ponui vaivada paliekame.

Trečia. Turta ir visokius daiktus, likusius po maru mirusių miestiečių ir piliečių, magistratas leidžia ponui Juozapui Kairelevičiui su kolegomis inventorinti, sudėti į tvirtą sandėlį, užrakinti savo raktu ir laikyti, kol laimingai sugrįš visas magistratas.

Ketvirta. Jeigu kuris nors iš dabartiniame urėde paliktų įgaliotinių išėitų, turi visi gyvi likusieji į mirusiojo vietą išrinkti ir paskirti garbingą, sėslų ir neįtartina miestietį.

Penkta. Dažnai ir kasdien atlikti visų namų, rūsių, krautuvių, tuščių ir tamsių krautuvėlių reviziją, stebėti, kad ten valkatos ir naktiniai piktadariai nesislėptų, nesirinktų ir nesitartų daryti žmonėms žalą; apskritai tokie, kurie neturi jokio darbo, yra sveiki ir į miestą atvyksta tik plėšikauti, kad būtų iš miesto išvaromi.

Šešta. Magistratas nori, jeigu galima, kad būtų atidaromi tik vieni Rūdininkų vartai ir kad būtų laiku uždaromi, o raktai nuo jų, kaip ir nuo kitų vartų, būtų atiduoti ponui Juozapui Kairelevičiui. Ir uždarytiems vartams esant turi akylai stebėti, kad tiek miesto mūrinėje sienoje, tiek statinių tvorose nedarytų jokių skylių ar nepasikastų piktavaliai žmonės, tai reikia atlikti uždarant ir atidarant vartus.

Septinta. Kadangi dar nuo pavasario gaisrai ėmė siautėti ne tik mieste, bet ir priemiesčiuose, ponai įgaliotiniai turi ypač žiūrėti, kad viešojo vandentiekio vamzdžiai būtų prieinami, kai reikės gesinti ugnį; ir priemiesčiuose gyvenantieji privalo eiti sargybą. Kad viskas būtų kuo geriau atliekama, griežtai pavedama pono Kairelevičiaus ir jo kolegų sumanumui. Duota Vilniuje 1657 metų gegužės mėnesio 30 dieną“.

Sudėtinga vertinti, kiek tiksliai buvo laikomasi šios instrukcijos, tačiau buvo aišku – maro aukų neišvengta. Kaip teigia Zigmantas Kiaupa [17], „1659 m. atsinaujino karas su Rusija, Lietuvos žemėse vėl kariauta 1660 ir 1663 – 1664 m. Per karus ir okupaciją Lietuva patyrė didelių materialinių ir demografinių nuostolių, prisidėjo 1655 – 1656 m. **maras** ir badas, išmirė apie 48% šalies gyventojų“.

Žinoma, kariniai veiksmai (šiuo atveju – 1655 m. rusų invazija) nualindavo šalį, todėl nuolat kildavo badas. Situaciją dar labiau blogindavo nuo žmonių nepriklausios gamtos stichijos – stiprūs lietūs, supūdinę derlių, kaitrios sausras, sunaikindavusios pasėlius ir kiti. Maro epidemijoms kilti ir plisti ypač palankias sąlygas sudarydavo nederlius, su kuriuo dažniausiai ateidavo badas. Trūkstant vitaminų, mineralinių medžiagų racione, silpnėjo imunitetas, žmonės tapdavo imlesni ligoms, o ypač – lengvai užkrečiamoms ir greitai plintančioms. Badas ir maras – ne kartą kronikininkų raštuose minimas mirties duetas. Štai kad ir amžininko [14] prisiminimai apie 1679 m. LDK siautusį marą:

„1679 Viešpaties metus pradėjau ten pat, Olšuvkoje, duok Dieve, kad jie būtų laimingi! Anie metai iš Dievo malonės buvo ramūs, tačiau labai nederlingi ir nevaisingi, kaip ir seniau – baisus pigumas, <...>, kai kur buvo ir maras“.

Karai ir ligos, praretino Lietuvos gyventojų gretas. Nuo šių nelaimių labiausiai nukentėjo miestai. Kaip rašo istorikas Z. Kiaupa [17], „prieš XVII a. karus ir marą miestuose gyveno apie 15%, po karo tik apie 12% gyventojų, miestai nukentėjo labiausiai“.

4.5. Ypač pavojingos užkrečiamosios ligos XVIII a. Lietuvoje

XVIII a. Lietuvai pateikė skaudžių išgyvenimų. Valstybės padėtį sunkino karai ir epidemijos, demografinės ir ūkio krizės. Šimtmečio pradžioje ir pabaigoje lietuviams teko kovoti dėl savo nepriklausomybės su karingai nusteikusiaisiais priešais. Lietuvai pavyko atremti švedų

atakas, kurių kariuomenė 1702 m. užėmė Vilnių, tačiau Šiaurės karo metu Vilnių dar ne kartą nusiaubė švedai. Nuniokuotame mieste 1708 - 1710 m. siautė badas. Kaip teigia J.Jurginis „Lietuvos valstiečių istorijoje“ [19]: „Valstiečiai, neturėdami jokių pragyvenimo šaltinių, viską metę, su šeimomis bėgo į Vilnių, tikėdamiesi čia rasti duonos“. Deja, Vilnius niekuo padėti negalėjo. M. Budrienė [8] rašo, „kad maro metu Vilniuje žuvo apie 20 tūkst. krikščionių ir 4 tūkst. žydų“. Istoriko Z. Kiaupos [17] duomenimis, XVIII a. maras sukėlė tautos demografinę krizę ir, jei XVII a. viduryje Lietuva prarado apie 48% gyventojų, tai XVIII a. pradžioje neteko dar trečdalis – 35% gyventojų. Pasak istoriko A. Šapokos [23], „maras buvo pasiekęs ir Mažąją Lietuvą; pavyzdžiui, Klaipėdoje 1710 m. mirė 1883 žmonės, o visoje Mažojoje Lietuvoje – apie 150 000“. A.Šapoka susieja stichines nelaimes (tokias kaip nederlius, speiguotos žiemos) su maro atsiradimu ir intensyviu ligos plitimu. Pasak istoriko „1706 – 1708 m. buvo labai nederlingi. 1708 – 1709 m. žiema pasirodė nepaprastai šalta, ir karo baisenybių išvaikyti gyventojai, ypač valstiečiai, pasislėpę miškuose, tiesiog mirė nuo šalčio ir bado.“ Tai – maro epidemijos plitimui pačios puikiosios sąlygos, todėl jau tais pačiais 1708 m. prasidėjo baisus **maras**, siautęs iki 1711 m. Dauguma gyventojų nuo bado ir maro bėgo į Prūsus ir kitur, tikėdamiesi rasti geresnes sąlygas. Nors 1711 m. maras kiek aprimo, bet galutinai pasibaigė vos 1717 m.

Kovos su rusais šimtmečio pabaigoje (1795 m.) nebuvo sėkmingos. Kaip jau minėjome aukščiau, galima daryti prielaidą, kad infekcinių ligų protrūkiai ir jiems būdingas didelis mirtingumas galėjo nulemti nelygių jėgų karų baigtis. Galbūt todėl, dar prieš siaučiant baisiajam ir bene garsiausiam Lietuvos istorijoje 1710 m. marui, tautiečių gretos dar buvo pakankamai gausios, kad atremtų švedų atakas. Tačiau XVIII a. maras Lietuvoje buvo dažnas „svečias“.

Gaisrai – taip pat dažna anuometinio Vilniaus problema. Vienas pirmųjų XVIII a. gaisrų Vilnių nusiaubė 1707 m. Nuo gaisro nebuvo apsaugoti ir žymūs statiniai – 1737 m. ugnies liepsnose skendo garsioji Šv. Jonų bažnyčia, gaisras sunaikino didžiąją Vilniaus miesto dalį. Liepsnose žuvo daugybė žmonių, supleškėjo begalė namų, amatininkų dirbtuvių, bei maisto atsargos sandėliuose. Ugnis akimirksniu sunaikindavo tai, ką žmogus kūrė didžiąją savo gyvenimo dalį. Dėl šių priežasčių po siaubingų gaisrų dažnai kildavo badas, siautėjo skurdas, ir, žinoma, antisanitarinės sąlygos. Visa tai sudarė puikias sąlygas ypač pavojingoms

užkrečiamosioms ligoms plisti. Tokią situaciją puikiai iliustruoja A. R. Čaplinsko [9] aprašytas 1710 – ūjų maras: „1708 – 1711 m. per Vilnių užklupusį badą ir **maro** epidemiją išmirė apie trečdalis miesto gyventojų. Jėzuitai rašė:

Po 1709 m. bado ir nepriteklių atėjo 1710 – ieji, daug baisesnį, nes siaučiant **marui** vien tik Vilniaus miestas neteko dešimčių tūkstančių gyventojų. Beveik tiek pat išmirė praeitais metais, bet tada neatrodė taip baisu, nes grėsmė tęsėsi ilgiau ir buvo daugiau laiko pasiruošti mirčiai. O šiemet po vasaros karščių nelaimė užklupo tokiu šunišku pasiutimu, kad vos vienas kitas spėjo pasitraukti, kur sveikesnis oras”.

Kaip jau minėta aukščiau, didžiosios demografinės krizės ištikdavo, kai sutapdavo karai, nederlius, badas, epidemijų (dažniausiai maro) protrūkiai. Pasak istoriko Z. Kiaupos [17], krizės keitė etninę padėtį lietuvių ir gudų paribyje – nuo XIII a. nesikeitusi etnosų riba po XVII a. vidurio nuostolių ėmė judėti vakarų kryptimi. Ypač tai matyti po 1709 – 1711 m. maro, kai valstybės vakarinės sritys nukentėjo labiausiai, gudiškai/baltarusiškai kalbančių gyventojų atsirado net Vilniaus apylinkėse. 1709–1710 m. maras nušlavė didžiąją dalį vietinių gyventojų Rytų Prūsijoje, kuriuos vėliau pakeitė kolonistai zalcburgiečiai [21]. Kaip jau minėta aukščiau, Mažojoje Lietuvoje prasidėjo sunkūs laikai, nes karo su švedais metu Didžiojoje Lietuvoje ir Lenkijoje siautęs maras, 1709 – 1710 m. pasiekė ir Mažąją Lietuvą. Dėl kilusios epidemijos „visoje Prūsų kunigaikštijoje **maru** mirė apie 150 000 žmonių, o visame krašte liko net 10 834 visiškai tuščios sodybos“ [23]. Nors maras Mažojoje Lietuvoje siautė kiek trumpiau nei likusioje Lietuvos teritorijoje, bet jo aukų skaičius buvo nepaprastai didelis. Išmirė daugybė žmonių, todėl, kaip teigia istorikas A. Šapoka, „į kraštą buvo privežta daugybė kolonistų vokiečių“.

1710 – ūjų maras dažnai akcentuojamas kaip vienas skaudžiausių Lietuvoje siautusiu marų. Vienas iškiliausių Tarpukario Lietuvos istorikų Adolfas Šapoka savo redaguotoje „Lietuvos istorijoje“ taip pat skyrė vietos 1710 – ūjų maro epidemijos aprašymui. Jis rašo: „Be paties visa naikinančio karo (švedų karas, prasidėjęs 1701 m.), prie krašto nelaimių dar prisidėjo ir 1708 – 1711 m. siautęs baidus **maras** <...>. Gyventojai bėgo į kitus kraštus, kur tikėjosi išliksią gyvi, o likusieji čia (Lietuvoje), ypač miestuose, mirė šimtais ir tūkstančiais. Apskritai nuo ligų, bado ir karo baisenybių išmirė koks 1/3 gyventojų“ [23]. Siaučiant 1710 – ūjų marui, žmonės

griebdavosi įvairiausių priemonių, kad kaip nors išgyventų. Daugelis dar prieš epidemiją nė nesusimąstė, kad kentės nuo baisaus bado ir nepriteklius. Todėl, neturėdami maisto, žmonės valgė šunis, kates, gaudė žiurkes. Pagaliau atsirado net žmogėdri. Kaip užsimena A.Šapoka, „paliai Vilnių buvo sugauti 8 plėšikai, kurie, nužudę ir suvalgę savo žmonas ir vaikus, užpuldami žudydavo praeivius ir misdavo jų lavonais“ [23].

Žinant tai, kad jau nuo XVI a. antrosios pusės (1579 m. duris atvėrė Vilniaus universitetas) sparčiai vystėsi švietimo sistema, daugėjo raštingų tautiečių, beje, istoriniuose šaltiniuose vis dažniau minimi Vilniuje veikę popieriaus fabrikai, galime daryti prielaidą, kad visa išvardintų veiksnių visuma sudarė palankias sąlygas išsamesniam ligų aprašymui, įvykių fiksavimui. Todėl istoriniuose šaltiniuose aptinkama gerokai daugiau XVIII a. Vilniuje ir Lietuvoje (taip pat ir Mažojoje Lietuvoje) siautusio maro aprašymų, lyginant su ankstesnių amžių įrašais.

Išsamiai ir įdomiai 1710 metais Mažojoje Lietuvoje siautusią maro epidemiją aprašo garsus mūsų tautos eruditas Vydūnas. Pasak rašytojo, 1709-1710 metų maras užplūdęs iš užsienio, iš Lenkijos. Iš tikrųjų pirmiausia jis pasirodė pietuose. Paskui greit išplito. Ir netrukus visi šalies rytai tapo sergančiu, išmiršančiu kraštu. Vos bėspėta laidoti lavonus, nes jų vis radosi naujų – „kas vieną dieną kasdavo duobę, tam kitą dieną pačiam jau supildavo kapą“ [20]. Po truputį maras apėmė visą kraštą. Pavyzdžiui, Karaliaučiuje mirė tiek daug žmonių, „kad gyventojus pagavo tikra baimė“ [20]. Žiemą, atrodė, buvo mirštama nebe tiek daug, bet 1710 metų vasarą maras įsiplieskė su nauja jėga. Vydūnas aiškiai leidžia suprasti, kokia siaubinga maro epidemija tuo metu siautėjo Mažojoje Lietuvoje. Iš apie 600 000 – 700 000 Prūsijos gyventojų tada išmirė daugiau nei trečdalis [20]; krašto rytuose, Lietuvoje, maždaug pusė visų gyventojų – apie 160 tūkstančių lietuvių. „Įsidėmėtina, kad ten, kur gyveno vien lietuviai, ir gyveno geresnėmis sąlygomis, mirimų būta daug mažiau; kai kuriose šiaurinėse vietovėse jų visai nebūta“ – teigia Vydūnas ir skuba paaiškinti, kodėl gi lietuviai tokie išskirtiniai, kad daugumai jų pavyko išvengti šios baisios ligos. „Vien užsikrėtimas nebūtų sukėlęs tokios nelaimės, - svarsto Vydūnas. - Sveikas, pilnas jėgų organizmas apsisaugo pats, jeigu liga neužklumpa jo pernelyg staiga. Taigi, turėjo būti palankios sąlygos marui išplisti.“ Atrodo, prie nederlingų metų, speiguotų žiemų ir valdininkų neorganizuotumo, Vydūnas prideda kai ką

maloniai nustebinančio – lietuvių švaros poreikį. Kaip pats rašytojas teigia: „...daug kas nepastebėjo lietuvius visados turėjus didelį švaros poreikį. Lietuviai valstiečiai visados turėjo netoli savo sodybų pirtis, o tuo tarpu vokiečiai valstiečiai visai jų nepažino. Ir šitos pirtys keletą dešimtmečių prieš marą buvo uždraustos.”

Nors raštingų žmonių Lietuvoje vis daugėjo, tačiau reikšmingi įrašai apie ypač pavojingas užkrečiamąsias ligas Lietuvos medicinos istorijoje atsirado jėzuitų dėka. Kaip smulkiai ir konkrečiai jėzuitai aprašė garsiąją 1710 –ųjų maro epidemiją, matome iš šios citatos [18]:

„Vilnius, 1710 Apie Vilniaus studentų kasdienį gyvenimą negandų metais (Iš Vilniaus kolegijos dienoraščio)

<...> 1710 04 13, Verbų sekmadienis. <...> Neįvyko taip pat prastuomenei skirtos pamaldos, nes dėl **bado** atėjo nedaug žmonių. <...>

1710 04 16, trečiadienį. <...> Klausant išpažinčių, ypač ligonių, dėl didelės ligonių, kuriuos po bado ir šalčių pradėjo kankinti **užkrečiamos ligos**, minios, neužteko tėvų, pas kuriuos jie ėjo išpažinties.

<...> 1710 04 17, ketvirtadienį. Tėvas Beraškevičius kartu su padėjėju klieriku maloninguoju Zbrožeku buvo pakviesti šviesiausiojo vyskupo ordinaro dalinti išmaldų skurdžiams. Jie ir išdalino gulintiems visose gatvėse ligoniams žirnius.

<...> 1710 05 28, trečiadienį. Tribunolas ir konsistorija, miesto atstovai ir vienuolynų viršininkai, susirinkę pasitarti dėl visur gatvėse gulinčių daugybės ligonių bei besibastančių elgetų, bijodami **maro** epidemijos, nutarė, sudėjus išmaldai pinigų, visus sergančiuosius išgabenti iš miesto už Žaliojo tilto, į Šnipiškes, kur jais rūpintųsi žmonių vadinamieji Atsiskyrėliai (jie pasivadino **Rokitais**). Taip ir padaryta. Mūsų tėvas Zubrevičius paskirtas klausyti tų sergančiųjų išpažinčių.

<...> 1710 07 14, pirmadienį. Šiandien padaugėjo gandų apie **marą**, siaučiantį kai kuriose miesto gatvėse.

1710 07 15, antradienį. Dėl gresiančio **maro** pavojaus paleistas LDK tribunolas.

1710 07 18, penktadienį. <...> Šiandien mieste pradėjo įsigalėti **maro** epidemija. Dėl jo pavojaus mokyklose nutrauktos pamokos.

1710 07 20, šeštą sekmadienį po Sekminių <...>. Bijodami užsikrėsti **maru**, klierikai studentai po vakarienės su tėvu ministru [rektorius padėjėjas ūkio reikalams] išvyko į Lukiškes.

1710 07 23, trečiadienį. Per šviesiausiojo vyskupo paskelbtą pasninką **marui** išvengti, stokojant žuvies, Lukiškėse valgė pieniškus patiekalus.

<...> 1710 07 28, pirmadienį. Prie kolegijos staiga mirė nuo **maro** kažkokia ponia Skalskienė, lydima tarnaitės ir tarno, irgi užsikrėtusių **maru**.

<...> 1710 08 05, antradienį. Profesų namai patyrė **maro** pradžią, kai pirmas staiga mirė berniukas iš tarnų, po to pradėjo sirgti mūsiškiai.

1710 08 12, antradienį. Noviciate mirė nuo **maro** brolis Vasilevskis ir Hurkevičius.

1710 08 13, trečiadienį. Noviciate mirė nuo **maro** Georgas Hertlis.

1710 08 20, trečiadienį. Griežtas pasninkas **marui** išvengti.

<...> 1710 08 23, šeštadienį. Brolis Zdanskis, atvykęs iš kolegijos, papasakojo, kad **maru** užsikrėtęs brolis Mioleris perkeltas iš kolegijos į kriptą, kur liko vakarui.

1710 08 25, pirmadienį. Lukiškėse sudeginti mūsų šeimininkų namai, apkrėsti **maru**, nuo kurio ten mrė nemažai žmonių. <...>

1710 08 29, penktadienį. Šiandien rytą **maras** nusinešė brolių Miolerių, kurių palaidojo eremitai už Žaliojo tilto po kryžiumi. Tą pačią dieną mirė nuo **maro** brolis Jokūbas Flingeris Šv. Kazimiero bažnyčioje.

1710 09 06. Šiandien dėl **maro**, jau įsimetusio į Lukiškių teritoriją, mūsiškiai išsisklaidė į visas puses: teologai išvyko į Dvariškes, metafizikai – į Joniškį, logikai – į Bezdonis.“

Aprašyme minimi ir rokitai, kurie buvo įsipareigoję slaugyti sergančiuosius maru, o šiems mirus – juos palaidoti. Rokitų globėju buvo laikomas Šv. Rokas (paveikslas kairėje,

fotografas Mečislovas Sakalauskas), kuris, pasak legendos, pats buvo užsikrėtęs maru. Ligos iškankintas ir netekęs jėgų, šv. Rokas nepajėgė pasirūpinti maistu. Jei ne šv. Roko šuo, kuris nešė sergančiam šeiminkui šiokių tokių maisto likučių, tai šv. Rokas, žinoma, nebūtų pergyvenęs buboninio maro ir anuometinės maro epidemijos. Dėl stebuklingo Šv. Roko išgijimo nuo maro, pats vienuolis buvo paskelbtas šventuoju, o vienuoliai, priklausę Šv. Roko ordinui, įsipareigojo slaugyti sergančiuosius maru, o mirusiuosius nuo jo – garbingai palaidoti. Vilniaus mieste kasdien nuo bado ir 1710 – ūjų maro mirdavo dešimtys ir šimtai žmonių, kurių lavonų būdavo pilna visur: gatvėse, šventoriuose, patiltėse ir ant rūmų laiptų. Kaip jau minėta aukščiau,

laidojo daugiausia Šv. Roko vienuoliai eremitai. Nors dauguma rokitų pabūgo maro grėsmės ir išvyko iš miesto, tačiau likę vienuoliai buvo aktyvūs Lietuvoje ne tik laidojant maro aukas. 1705 m. Vilniuje įsteigtas Rokitų vienuolynas, o 1709 m. Vilniuje įsteigta Šv. Roko špitolė. Kiek vėliau - 1723 m. - duris atvėrė Šv. Jokūbo špitolė (vėliau išaugusi į vieną pirmųjų miesto ligoninių), 1747 m. atidaryta Gailestingųjų seserų špitolė. Pastarosios atliko reikšmingą vaidmenį, kai Vilniuje XIX a. pradžioje pradėjo sautėti dizenterija. Galbūt šimtmečio pabaigoje aprimus maro siautėjimui, rokitai špitolėje slaugė ne tik maru užsikrėtusius, bet už atitinkamą mokestį ar darbą špitolės labui, priimdavo ir varguolius. Tai puikiai iliustruoja Lietuvos valstybiniame istorijos archyve atrastas įrašas (SA – 894. – L. 1 – 12v.) [24]:

„1792 [metai] *Vilniaus Šv. Nikodemo prieglaudos (špitolės) varguolių sąrašas*

<...> Juozapas Volskis. 1792 04 17 paimtas į Šv. Nikodemo prieglaudą įpareigojus gerbiamajai Vilniaus prieglaudų komisijai. 70-ties metų, iš Mstislavlio, dveji metai kaip vargeta, iki šiol

gyveno iš darbo, katalikas, nevedęs, luošys, nedarbingas; pas [vienuolius] **rokitus** turi pagalvę ir apklotą“.

Iš citatoje pateiktos informacijos galime daryti prielaidą, kad per šimtmetį siautusius karus, badą ir marą padaugėjo gyvenančiųjų vargingai. Taip pat vertinant aplinkybes, kad 1737 m., 1749 m. Vilnius labai nukentėjo nuo didelių gaisrų, galime iškelti hipotezę, kad benamių skaičius tik padidėjo, o Vilniuje veikusios špitolės nebuvo tokios talpios, kad galėtų priimti visus sergančius ir benamius, todėl vyko savotiška varguolių “migracija” tarp dar turinčių laisvų lovų prieglaudų. Šią opią problemą atskleidžia ištrauka iš Kauno parapijos bažnyčios vizitacijos akto, surašyto 1782 m. [25]:

„<...> be amatininkų yra nemažai kampininkų, gyvenančių su žmonomis ir vaikais, taip pat elgetų, kurie netelpa špitolėse, - [tai] 15 senių ir daugiau kaip 40 bobų; o kas sužiūrės ir suskaičiuos ateivius, valkatas, dykinėtojus, sukčius“.

XVIII a. prieglaudos negalėjo priimti didelių srautų ligonių, nes pačios buvo kuklaus dydžio ir minimalaus apstatymo. Tai matome iš šios Stakliškių parapijos bažnyčios inventoriaus, surašyto jo malonybės kunigo Kauno dekanas 1782 m., ištraukos: ”<...> medinė špitolė sena, dengta skiedromis, <...>“ [13].

Kita citata pateikia išsamesnį tuometinės tradicinės prieglaudos vaizdą:

„Kaunas, 1782. Kauno dekanato bažnyčių aprašymai

Jiezno parapijos bažnyčios inventorių, surašytas Kauno dekanas 1782 m.

<...> Špitolė medinė, perskirta į dvi dalis po vienu stogu: vienoje pusėje kambarys su kamara ir priemene, kur dabar [elgetos]: 4 seniai, 4 senės. <...> Tas namas visas senas, sulindęs į žemę,

reikalingas remonto, turi 6 įstiklintus langus, šešetą durų su geležiniais kabliais ir vyriais, 2 kryžmines krosnis“ [13].

Verta paminėti, kad špitolėse ne tik slaugė sergančius ir priglause davo benamius, tačiau jos atliko svarų vaidmenį slopinant ypač pavojingų užkrečiamųjų ligų plitimą. Pirmiausia, steigiamų špitolių tikslas buvo vargingai gyvenančiųjų slaugymas ir būtinosios medicinos pagalbos suteikimas nemokamai, už minimalų mokestį ar atliekant darbus špitolės labui. Žinoma, nors prieglaudos dažniausiai įsikurdavo senesniuose pastatuose (priklausydavo nuo fundatorių malonės ir noro) ir ypatinga švara ir tvarka pasižymėti negalėjo, tačiau jose įsikūrę varguoliai turėjo tvarkyti patalpas, prižiūrėti sodą, šluoti teritoriją. Visi šie darbai, šiandieniniu žvilgsniu žiūrint, atrodo kasdieniniai ir savaime suprantami, tačiau XVIII a. tai buvo puiki būtinųjų socialinių įgūdžių mokykla, su jai būdinga dienotvarka. Antra, prieglaudos surinkdavo bent jau dalį sergančiųjų varguolių iš miesto gatvių ir pakampių. Galbūt špitolėse dirbusiųjų medicininės žinios buvo labai menkos, o ligoniai prieglaudose dažniau mirdavo nei pasveikdavo, tačiau sergantiesiems esant vienoje vietoje buvo mažsenė tikimybė ypač pavojingų užkrečiamųjų ligų plitimui mieste tuo atveju, jei tie patys sergantieji elgetautų gatvėse. Taigi, špitolės buvo tarsi karantino zona, kol mieste siautėdavo infekcinės ligos.

Žinia, elgetos buvo bene geriausias infekcijų šaltinis dėl higienos stokos ir socialinių įgūdžių trūkumo. Pasak J. Lebedžio [25], „visose parapijose slampinėjo dykinėtojai, apsišaukę grįžtančiais iš Prūsų ar kitos nelaisvės į savo namus, piligrimai, sukčiai italai prasimanyto ordino apsiaustais, jeigu [žmonės] jiems suteikia kokią nors pagalbą ar duoda išmalda, tai duoda ne iš gero, o bijodami, kad sugrižę naktį neapvogtų ar nepadegtų“. Tokiu atveju, kai špitolės buvo nepajėgios priimti visų norinčiųjų, išmintingą sprendimą elgetaujantiesiems priėmė dvasiškojo luomo atstovai. Štai ką byloja Semeliškių parapijos bažnyčios inventoriaus, surašyto Kauno dekanas 1782 m., ištrauka:

„<...> valkataujančių po pasaulį, įvairiai besivadinančių dykaduonių perėjūnų, per metus praeinančių, susidarytų daugiau kaip šimtas; norint, kad jiems būtų užkirstas kelias elgetauti, viskas priklauso nuo kurijos patvarkymo, kad ponai savo valdiniam prisakytų tokiems rinkėjams neduoti išmaldos be specialaus raštiško klebonų leidimo“ [13].

Galime daryti prielaidą, kad tai tarsi savotiška prevencinė priemonė apsisaugoti nuo ypač pavojingų užkrečiamųjų ligų, kurias platindavo elgetaujantieji, nes jie dažniau jomis sirgdavo. Tokie specialūs leidimai, kuriuos galėjo gauti ne kiekvienas elgeta, turėjo sumažinti elgetaujančiųjų skaičių. Jau gerokai vėliau, XIX a. pradžioje prof. J. Frankas minėjo, kokia opi problema yra valkataujantys varguoliai ir kaip „uoliai“ jie prisideda prie infekcinių ligų platinimo. Tai netgi paskatino J. Franką sukurti vakcinacijos sistemą, pagal kurią būtų vakcinuojami varguolių ir elgetaujančiųjų vaikai. Taip pat matome, kad nuo XIV a. valstybei sparčiai vystantis, priėmus krikščionybę, ši turėjo ne tik dvasinės sielovados prasmę, bet galėjo prisidėti prie socialinio žmonių gerbūvio, kontroliuodama elgetaujančiųjų skaičių specialiais leidimais.

Kaip jau minėta aukščiau, dėl tam tikrų priežasčių ne visi norintieji patekdavo į špitoles, ar sulaukdavo rokitų pagalbos. Tokiu atveju padėdavo daugeliui lengvai prieinami barzdaskučiai. Jų paslaugų visiškai užteko didesniajai daliai vargingiau gyvenančiųjų, nes įtarus buboninę maro formą tereikėjo, kad barzdaskutys prapjautų pūlinį. Taigi, išpūdingų chirurginių intervencijų ir instrumentų joms atlikti neprireikdavo, tokias procedūras galėdavo atlikti net turgaus aikštėse ar kitose žmonių susibūrimo vietose. Susidarė palankios sąlygos barzdaskučių – apsišaukėlių atsiradimui. Pagal lietuvišką posakį – „Kas tinka viskam, netinka niekam“. Galime daryti prielaidą, kad taip buvo ir su barzdaskučiais – apsišaukėliais, kadangi daugelis jų skelbėsi, kad „gydo žmones nuo visų ligų be gydytojo patarimų“ [25]. Ypač pavojingų užkrečiamųjų ligų plitimui įtakos galėjo turėti savamokslių teikiamos gydymo paslaugos. Varguoliai tenkindavosi pigiomis savamokslių paslaugomis, kurių darbo kokybė buvo ne tik abejotina, bet dažnai ir pražūtinga.

XVIII a. raštingų žmonių poreikis buvo vis dar toks pat aktualus, kaip ir XVI – XVII a. Kaip ir anksčiau, švietimo sistema daugiausiai rūpinosi dvasiškojo luomo atstovai. Puikus pavyzdys – Vilniaus vyskupo Konstantino Bžostovskio 1710 m. raštas, kuriame skelbiama, kad vaikai nuo mažens turi būti mokomi rašto. Kiek vėliau (1775 m.) Vilniuje įsteigta pirmoji LDK mokytojų seminarija parapinių mokyklų mokytojams ir vargonininkams rengti. Reikšmingiausias XVIII a. švietimo sistemos ir Lietuvos medicinos istorijos įvykis – 1781 m. lapkričio 24 d. duris atvėręs Vilniaus universiteto Medicinos fakultetas, kurio pirmuoju dekanu tapo prof. S. L. Bizis.

Būtina paminėti, kad jau 1784 m. (praėjus vos keleriems metams nuo fakulteto įkūrimo) J. Langmajeris Medicinos fakultete pradėjo dėstyti higienos kursą. Šie istoriniai įvykiai leidžia daryti prielaidas, kad medicinos mokslo raidai ir pažangai Lietuvoje įtakos galėjo turėti ne tik valdininkų noras pasipuikuoti prieš kitų šalių mokslo atstovus. Atkreipiant dėmesį į tai, kad Lietuvoje brendo vis didesnė raštingos visuomenės dalis, o XVIII a. ypač pavojingos užkrečiamosios ligos buvo labai dažnos, galėtume iškelti hipotezę, kad šie rodikliai (raštinga visuomenė ir ypač pavojingų užkrečiamųjų ligų protrūkiai) paspartino iki tol vilkintą Medicinos fakulteto atidarymo procesą.

Kylant švietimo lygiui, menas taip pat pasitarnaudavo išsaugant istoriškai reikšmingus faktus. Vienas tokių pavyzdžių, kai per rytinio Šv. Jonų bažnyčios frontono rekonstrukciją 1762 m. ar 1763 m. ant Pilies gatvės sienos apatinės dalies žemiau langų, abipus Chreptavičių memorialinės lentos, buvo nutapyti du dideli istoriniai paveikslai. Kap teigia A. R. Čaplinskas [9], „viename vaizduojama 1661 m. rusų okupacinės kariuomenės vado Danilos Myšeckio nukirsdinimo egzekucija Rotušės aikštėje. Antrame – siaubingasis 1710 m. **maras** Vilniuje“. Deja, iki mūsų dienų šie istoriškai reikšmingi paveikslai neišliko. 1818 m. generalgubernatoriui Aleksandrui Rimskiui – Korsakovui pareikalavus Universiteto rektorius S. Malevskis pasirašė potvarkį kalkėmis uždažyti neva pajuodusius ir dulkėmis užneštus bažnyčios rytinio fasado paveikslus, vaizduojančius 1710 m. marą ir D. Myšeckio nukirsdinimą.

Likę gyvi maro liudininkai, epidemijos vaizdų įbauginti, norėdami, kad jų vaikai atmintų, kaip protėviai kentėjo ir daugelis mirė, kaldino, drožinėjo ir mūrijo įvairius monumentus, kurie primintų ateities kartoms apie siautusias maro epidemijas. Todėl daugelyje vietovių iškilo paminklai ar koplytėlės, tarsi mirties pėdsakai po praėjusių maro epidemijų. Vilniuje taip pat stovėjo koplytėlė, skirta 1710 m. Didžiajam marui atminti. Kaip teigia A. Juškevičius ir J. Maceika [22], „Antakalnio ir Sapiegų gatvių susikirtime, stovi koplytėlė. Jos pirmame aukšte yra statula, vaizduojanti šv. Panelę po kryžiumi, laikančią ant kelių Kristaus kūną, o aukščiau antra statula vaizduoja klūpančią šv. Veroniką, laikančią skarelę su Kristaus veido atvaizdu. Abi šios gražiai nudažytos statulos buvo čia pastatytos XX a. pradžioje (Antakalnyje) buvusių senų statulų vietoje. Ši koplytėlė yra pastatyta siautusiam Vilniuje 1710 m. dideliame marui atminti“.

A.Juškevičius ir J.Maceika koplytėlę aprašė apie 1935 – 1937 metus, tačiau Antrojo Pasaulinio karo metu ši koplytėlė buvo nugriauta.

Pavyko aptikti istorinių šaltinių, kad XVIII a. Lietuvoje siautėjo ne tik ypač pavojingos užkrečiamosios ligos (daugiausiai amžininkų dėmesio sulaukęs maras), bet ir pagal Pavojingų ir ypač pavojingų užkrečiamųjų ligų sąrašą [2], tokios pavojingos užkrečiamosios ligos kaip dizenterija. Ko gero, liga nebuvo tokia dažna kaip maras, todėl ir jos aprašymas kuklesnis. Štai kaip dizenterija pateikiama bendraautorių parašytoje knygoje „Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kasdienis gyvenimas. Lietuvos istorijos skaitinių chrestomatija“ [13]:

„Virbalis, 1758 10 17. Apie mergaitės mirties priežasties ir aplinkybių tyrimą, palaikų ekshumavimą ir liudininkų parodymus

<...> Jasinskio dukters Jadvygos Teresės mirties priežasties tyrimas 1758 m. spalio 17 dieną:

Antanas Jasinskis, tėvas, pripažino, kad duktė Jadvyga jau ilgokai sirgo **dizenterija** ir kosuliu, o kadangi su žmona nesugyveno, ji buvo išėjusi dirbti į Šikšnius, todėl likę tik dviese su dukra; ir matydamas kasdien vis silpstančią prieš kelias dienas pranešęs broliui ir dėdei Žalnieravičiui ir pasakęs „mano duktė turbūt iš tos ligos nepasikels“; tada, praeitą trečiadienį, malęs girnomis kviečius, o duktė Jadvyga atsistojoji nuo suolo, užlipusi ant krosnies; iš ankstyvo ryto buvo prašiusi išvirti bulvių, ir jis išviręs ir davęs valgyti, tačiau jos širdis jau nebepriėmė ir valgyti nebenorėjusi, tik smarkiai sukosėjusi, ir akys atsistojusios stulpu.“

XVIII a. pabaigoje sergamumas maru mažėjo, kur ne kur pasireikšdavo pavieniai maro atvejai. Tačiau ypač pavojingų užkrečiamųjų ligų grėsmė išliko. Jau 1785 m. chirurgas Jokūbas Briotė pradėjo vilniečių skiepijimus nuo raupų. Į šalį ritosi nauja ypač pavojingų užkrečiamųjų ligų banga – XIX a. pradžioje šalyje jau siautėjo cholera ir raupai.

5. IŠVADOS

1. Surinkus ir apibendrinus pirminių šaltinių duomenų bazę apie ypač pavojingas užkrečiamąsias ligas Lietuvoje XIV – XVIII a., konstatuojame, kad XIV – XVIII a. Lietuvoje dažniausiai siautė maro epidemijos.

Jų buvimą patvirtina Lietuvos, Lenkijos, Šiaurės šalių autorių monografijos, skirtos atskirų valstybių istorijai.

2. Atlikus literatūros paieškas apie ypač pavojingas užkrečiamąsias ligas XIV – XVIII a. Lietuvoje, nustatytas autentiškų šaltinių ir mokslinių publikacijų trūkumas Lietuvos medicinos istoriografijoje.
3. 1709 m. siaučiant maro epidemijai, Vilniuje įsteigta Šv. Roko špitolė. Šioje špitolėje buvo slaugomi sergantieji maro, o mirusieji laidojami. Rokitai rinko ir laidojo mirusiuosius nuo maro.
4. Kovoiant su maro epidemija Vilniuje 1657 m., Vilniaus magistratas paskelbė instrukciją, kaip elgtis maro epidemijos metu.
5. 1571 m., 1655 – 57 m., 1679 m., 1710 m. Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje siautusios didžiausios maro epidemijos, pražudžiusios 35 – 48 % gyventojų, pakeitė etninę Lietuvos gyventojų struktūrą.

6. ŠALTINIAI IR LITERATŪRA

1. www.WHO.int Contagious diseases.

2. Pavojingų ir ypač pavojingų užkrečiamųjų ligų, dėl kurių ligoniai, asmenys, įtariamai, kad serga pavojingomis ar ypač pavojingomis užkrečiamosiomis ligomis, asmenys, turėję sąlytį ar šių ligų sukėlėjų nešiotojai turi būti hospitalizuojami, izoliuojami, tirmiami ir (ar) gydomi privalomai, sąrašas. Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministro 2002 m. birželio 13 d. įsakymu Nr. 278. Valstybės Žinios, 2002.06.21, Nr.: 62, Publ. Nr.: 2527.
3. „Armies of pestilence”. Bray R. S. New York: Barnes & Noble books, 2000. (23 psl.).
4. „Skandinavijos istorija”. Derry T.K. Vilnius: Baltos lankos, 1995. (80 – 81 psl.).
5. „Dekameronas”. Bokačas Džovanis. Vilnius: Vaga, 1987. (7 psl.).
6. „Lietuvos istorija”. Kn. 1-2. Simonas Daukantas. Plymouth/Pa., 1893 – 1897 / LNB Retų knygų ir rankraščių skyriaus fondas, sign. - A7/893; (9 psl., 20 psl.).
7. Zbiór pisarzów polskich / Cz. Kronika polska Marcina Bielskiego, Warszawa, 1832 [6 d.] (5T. XVI. – P. 31-32, 84).
8. „Iš Lietuvos sveikatos apsaugos istorijos”. Milda Budrienė. Čikaga, Vilnius: Litanistikos tyrimo ir studijų centras (LTSC), 1992. (21 – 29 psl.).
9. „Vilniaus gatvių istorija. Šv. Jono, Dominikonų, Trakų gatvės“. Antanas Rimvydas Čaplinskas. Vilnius: Charibdė, 2008. (18 psl., 19 psl., 59 psl., 66 psl., 78 psl., 81 psl., 85 psl., 152 – 153 psl., 167 psl.).
10. Zbiór pamiętników historycznych o dawnej Polsce z rękopismów, tudzież dzieł w różnych językach o Polsce wydanych, oraz z listami oryginalnemi królów i znakomitych ludzi w kraju naszym, przez J. U. Niemcewicza.
(T. 1. – Lipsk, 1838. T. 2 ir T. 2 ir T. 3. – Lipsk).
11. „Raganų teismai Lietuvoje”. Parengė K. Jablonskis ir R. Jasas. Vilnius, 1987, (73 psl.).
12. „Medicinos pagalba Kaune iki XVIII a. pabaigos“. Disertacija daktaro laipsniui igyti / Alamantas Evaldas Bagdonavičius. Kaunas. 1994 m. (45 psl.).
13. „Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kasdienis gyvenimas. Lietuvos istorijos skaitinių chrestomatija“. Sudarė ir parengė Lietuvos istorijos instituto vyresn. moksliniai

- bendradarbiai dr. Algirdas Baliulis ir dr. Eimantas Meilus. Vilnius: Vilniaus Dailės akademijos leidykla, 2001 m. (461 psl., 784 psl.).
14. Pasek Jan Chryzostom. Pamiętniki. Opracował Jan Czubek. – Jerozolima, 1944. (345 psl.).
  15. Jakuba Michałowskiego Wojskiego lubelskiego a później kasztelana bieckiego Księga Pamiętnicza, z dawnego rękopisma, będącego własnością Ludwika hr. Morsztyna, wydana staraniami nakładem G. K. Towarzystwa Naukowego Krakowskiego. – W Krakowie, 1864. (728 – 732 psl.).
  16. „Lietuvos istorija. Nuo seniausių laikų iki 1569 metų“, I tomas. E. Gudavičius. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 1977 m.
  17. „Lietuvos valstybės istorija“. Zigmantas Kiaupa. Lietuva: Baltų lankų leidyba, 2004 m. (106 psl., 120 psl.).
  18. Vilniaus universiteto bibliotekos rankraštyno medžiaga. VUB. F. 2 – DC4. iš lotynų kalbos vertė Birutė Žindžiūtė – Mikelinė; rengiant spaudai atsižvelgta į visas prof. Dr. P. Rabikausko pastabas. Dienoraščio fragmentai skelbti: Iš dienoraščio puslapių. Parengė Birutė Žindžiūtė // Mokslas ir gyvenimas. – 1984. – Nr. 9. (31 – 32 psl.).
  19. „Lietuvos valstiečių istorija“. Jurginis J. Vilnius: Mokslas, 1978 m., (127 psl.).
  20. „Septyni šimtmečiai vokiečių ir lietuvių santykių“. Dr. Storost Wilhelm – Vydūnas. Vaga, 2001 m.
  21. „Kelionė į Seinus, Punkską ir senąją jotvingių žemę“. Mokslo Lietuva, Nr. 17 (307) 2004 m. spalio 7 – 20 d.
  22. „Vilnius ir jo apylinkės“. Juškevičius A., Maceika J. „Mintis“, 1991 m., (96 – 97 psl.).
  23. „Lietuvos istorija“. Red. Šapoka A. „Mokslas“, 1989 m., (385 – 386, 611 – 612 psl.).
  24. Lietuvos valstybinio istorijos archyvo medžiaga. LVIA. SA – 894. – L. 1 – 12v.

25. „Lietuvių kalba XVII – XVIII a. viešajame gyvenime”. J. Lebedys. Vilnius, 1976. (151 psl.).
26. Lietuvos valstybės istorijos archyvas. LVIA. SA – 15320. L. 82 – 83 p.
27. „Lietuvos istorijos atlasas”. Vilnius: Vaga, 2001, (18 psl.).
28. „Radvilos”. Kotlubajus Edvardas. / Iš lenkų k. vertė T. Bairašauskaitė, Vilnius, 1995.
29. 1782 m. Kauno dekanato vizitacija.- Šaltinių publikacijos rankraštis.
30. Dissertatio inauguralis medico – practica de cholera epidemica Indorum. – Vilnae, 1828. Wysokinski Andreas. (11 psl.).
31. „Choleros epidemijos Lietuvoje 1831 – 1921 metais” / Disertacija daktaro laipsniui igyti, V. Siudikas. Kaunas, 1998 m. (18, 25, 29, 35 psl.).
32. V. J. Miežutavičiūtės „Vilniaus medicinos draugija ir jos kova su infekcinėmis ligomis (1805 – 1939)“ / Disertacija daktaro laipsniui apginti, V. J. Miežutavičiūtė. Vilnius, 1998 m. (33 psl.).
33. „The History of the Plague. The Milroy Lectures, The Plague”. By Lieut.-colokel w. Glen Liston, C.I.E., M.D., D.P.JI., I.M.S. May 24. 1924. The British medical Journal.
34. „Medical ‘Emplotment’ and Plotting Medicine: Health and Disease in Late Medieval Portuguese Chronicles. Iona McCleery”.Social History of Medicine Vol. 24, No. 1 pp. 125-141 /
35. „Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos kultūra”. Tyrinėjimai ir vaizdai. Sudarė: V. Ališauskas, L. Jovaiša, M. Paknys, R. Petrauskas, E. Raila. “Aidai”, 2001. (179 psl.).
36. Baylor University Medcal Center Proceedings. Volume 17, number 4. Biological Warfare and Bioterrorism: a historical review. October 2004. Stefan Riedel, MD, PHD.

7. PRIEDAI

„Priede“ esantys žemėlapiai pateikti spausdintiniame magistro darbo variante (žemėlapiai skanuoti programa, kuri nepritaikyta Microsoft Office Word 2003).

